

EBYÂTU'L-ME'ÂNÎ LİTERATÜRÜ BAĞLAMINDA
UŞNÂNDÂNÎ'NİN *KİTÂBU ME'ÂNÎ'Ş-Şİ'R* ADLI ESERİ
ÜZERİNE BİR İNCELEME

Bünyamin Aydın*

Öz

Uşnândânî (ö. 256/870 [?]) lügat, iştikak ve şiir bilgisiyle ön plana çıkmış Basralı bir dil bilginidir. Basra ilmî muhitinin önde gelen isimleriyle görüşmüş, bu tabakaya mensup dil bilginlerinden ve onların öğrencilerinden dersler almış, İbn Düreyd'in hocalığını yapmıştır. Uşnândânî'nin günümüze ulaşan tek eseri, ebyâtu'l-me'ânî türünde kaleme alınmış Kitâbu Me'ânî'ş-Şi'r adlı kitabıdır. Çalışma, Uşnândânî'nin Kitâbu Me'ânî'ş-Şi'r adlı eserini kuramsal ve metodolojik yönleriyle ele almakta, eserin özeld ebyâtu'l-me'ânî literatürü, genel olarak Arap dili ilimlerindeki yerini tespit etmeyi amaçlamaktadır. Nitel araştırmalar kategorisine dâhil olan ve içerik analizi yönteminin kullanıldığı çalışmada ebyâtu'l-me'ânî teriminin kavramsal çerçevesi, dört edebiyat tenkitçisinin görüşleri üzerinden ortaya konulmakta, Uşnândânî'nin hayatı ve ilmî kişiliği gerek tabakat kitapları gerekse ona atıfta bulunan dil ve edebiyat kaynaklarındaki bilgiler üzerinden açıklığa kavuşturulmakta ve Kitâbu Me'ânî'ş-Şi'r adlı eseri betimleyici bir yaklaşımla analiz edilmektedir. Araştırmada Arap dili ilimlerine ait müellefatın hicrî ikinci yüzyılın ikinci yarısından itibaren çeşitlilik arz ettiği varsayımından hareket edilmiş ve sonuç olarak Arap dili ilimlerine ait ilk eserlerin sözlükçülük ve nahiv alanlarıyla sınırlı olmadığı, ebyâtu'l-me'ânî literatürünün hicrî ikinci asrın ikinci yarısına kadar uzandığı, Uşnândânî'nin Kitâbu Me'ânî'ş-Şi'r adlı eserinin alana ait günümüze ulaşan en eski tarihli eser olarak ebyâtu'l-me'ânî telifinde metodolojik açıdan eski usulü temsil ettiği ve edebiyat antolojisi niteliğindeki eserlerin yanı sıra bazı nahiv kaynaklarında da atıflara konu olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Arap dili, Arap şiiri, Ebyâtu'l-me'ânî, Uşnândânî, Kitâbu Me'ânî'ş-Şi'r

* Doç. Dr., Kastamonu Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belagati, Kastamonu/Türkiye, ROR ID: <https://ror.org/015scty35>, e-posta: bunyaminayd@gmail.com, ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-4495-6392>

Makale Bilgileri

Türü: Araştırma makalesi

Geliş Tarihi: 15.01.2026

Kabul Tarihi: 27.04.2026

Yayın Tarihi: 25.06.2026

Hakem Sayısı: İki Dış Hakem

Finansman: Herhangi bir fon, hibe veya başka bir destek alınmamıştır.

Etik Beyan: Bu çalışma herhangi bir tez ya da sempozyum bildirisi esas alınarak hazırlanmamış özgün bir çalışmadır.

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Lisans: CC BY-NC 4.0

DOI: [10.32330/nusha.1864002](https://doi.org/10.32330/nusha.1864002)

Atıf Bilgisi: Aydın, B. (2026). Ebyâtu'l-Me'ânî Literatürü Bağlamında Uşnândânî'nin Kitâbu Me'ânî'ş-Şi'r Adlı Eseri Üzerine Bir İnceleme. Nüşa, 26(62), 81-122.

*A Study on the Ushnāndānī's Work Kitāb Ma'ānī Al-Shi'r in the Context of
the Abyāt Al-Ma'ānī Literature*

Bünyamin Aydın**

Abstract

Ushnāndānī (died 256/870 [?]) was a linguist from Basra who was distinguished by his knowledge of lexicography, etymology and poetry. He met with leading scholars of Basra, took lessons from the linguists from that generation and their students, and was the teacher of Ibn Durayd. The only work by Ushnāndānī that has reached us is his book, Kitāb Ma'ānī Al-Shi'r, written in abyāt al-ma'ānī. This study examines Ushnāndānī's work, Kitāb Ma'ānī Al-Shi'r, from theoretical and methodological perspectives, aiming to determine its place specifically in the literature of abyāt al-ma'ānī and generally in the studies of Arabic language. This study, which falls under the category of qualitative research and uses content analysis, presents the conceptual framework of the term abyāt al-ma'ānī through the views of four literary critics, clarifies Ushnāndānī's life and scholarly personality through information found in both biographical dictionaries and linguistic/literary sources that refer to him, and analyzes his work, Kitāb Ma'ānī Al-Shi'r, using a descriptive approach. This research is based on the hypothesis that the works on Arabic linguistic sciences showed a big diversity from the second half of the second century AH onwards. As a result, it has been determined that the earliest works on Arabic linguistic sciences were not limited to lexicography and grammar, that the literature of abyāt al-ma'ānī extends to the second half of the second century AH, that Ushnāndānī's Kitāb Ma'ānī Al-Shi'r is the oldest work that has reached us in the field and it represents the old methodology in the writing abyāt al-ma'ānī and that it is referenced in some grammar sources as well as in works of literary anthology.

Keywords: Arabic language, Arabic poetry, Abyāt al-ma'ānī, Ushnāndānī, Kitāb Ma'ānī Al-Shi'r

** Assoc. Prof., Kastamonu University, Theology Faculty, Arabic Language and Rhetoric, Kastamonu/Türkiye, ROR ID: <https://ror.org/015scty35>, e-mail: bunjaminayd@gmail.com, ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-4495-6392>

Article Info

Type: Research article

Date Submitted: 15.01.2026 Date Accepted: 27.04.2026 Date Published: 25.04.2026

Reviewers: Two External

Grant Support: No funds, grants or other support was received.

Ethical Statement: This study is an original study that was not prepared based on any thesis or symposium paper.

Conflicts of Interest: No conflict of interested declared.

Licence: CC BY-NC 4.0

DOI: [10.32330/nusha.1864002](https://doi.org/10.32330/nusha.1864002)

Citation Information: Aydın, B. (2026). Ebyātu'l-Me'ānī Literatürü Bağlamında Uşnāndānī'nin Kitābu Me'ānī's-Şi'r Adlı Eseri Üzerine Bir İnceleme. Nüsha, 26(62), 81-122.

Giriş

Ebyâtu'l-me'ânî, Arap edebiyatında, tevriyeli anlatıma sahip beyitleri ifade eder. Burada tevriye, mananın kapalı oluşunu ve anlaşılma güçlüğünü belirtir. Kaynaklarda bu tür beyitler için sıklıkla kullanılan ebyâtu'l-me'ânî adı dışında şî'ru'l-me'ânî ismi de kullanılır. Bu alanda telif edilen eserler “kütübü ebyâti'l-me'ânî” ya da yalnızca “kütübü'l-me'ânî” yahut da “kütübü me'ânî-şî'r” gibi başlıklar altında incelenir (Sezgin, 1975, s. 2/58-59).

Ebyâtu'l-me'ânî literatürüne ait ilk örneklerin, nahiv ve sözlük çalışmalarının başladığı dönemlerde telif edildiği görülmektedir. Kaynaklara göre alana ait ilk eser Mufaddal ed-Dabbî'ye (ö. 170/786) aittir. Günümüze ulaştığı henüz tespit edilemeyen bu eser dışında hicrî ikinci asrın sonu ve özellikle hicrî üçüncü asırda çok sayıda eser telif edilmiştir. Bunlardan biri de Ebû Osmân Saîd b. Hârûn el-Uşnândânî'nin (ö. 256/870 [?]) *Kitâbu Me'âni-şî'r* adlı eseridir. Kaynaklarda hicrî 256 ve 288 olmak üzere iki ölüm yılı bildirilen Uşnândânî, ünlü Arap dili bilgini, edip ve şair İbn Düreyd'in (ö. 321/933) hocasıdır. Birinci ölüm tarihi esas alındığında Uşnândânî'nin eseri ebyâtu'l-me'ânî alanında günümüze ulaşan en eski tarihli eser olma özelliği gösterir. İkinci ölüm tarihi doğru kabul edildiğinde ise İbn Kuteybe'den (ö. 276/889) sonraki ikinci eser olarak ortaya çıkar.

Bazı akademik çalışmalarda farklı konular bağlamında ve dolaylı olarak zikri geçen Uşnândânî ve eseri hakkında doğrudan bir çalışma tespit edilebildiği kadarıyla bulunmamaktadır. Söz konusu kıymetli çalışmalarda Uşnândânî'nin, biri muallaka şairlerinden Züheyr b. Ebî Sülmâ'nın ölüm tarihiyle ilgili, diğeri *zelâka* harflerinin mahreçlerine dair rivayetleri aktarılmakta (Tülücü, 1988, s. 166; Çiftci, 2016, s. 164); me'ânî literatüründeki yerine kısaca değinilmekte (Sadan, 2003, s. 71; Sancak, 2003, s. 224); eski Arap şiirinin intikalini sağlayan eserler bağlamında kitabından bahsedilmektedir (Bolelli, 2007, s. 48).

Çalışmada ebyâtu'l-me'ânî teriminin kavramsal çerçevesi, dört edebiyat tenkitçisinin görüşleri üzerinden ortaya konulacak; ardından Uşnândânî'nin hayatı ve ilmî kişiliği gerek tabakat kitaplarındaki gerekse ondan rivayette bulunan edebî eserlerdeki bilgiler üzerinden açıklığa kavuşturulacak; daha sonra ise Uşnândânî'nin *Kitâbu Me'âni-şî'r* adlı eseri kuramsal ve metodolojik açılardan betimleyici bir yaklaşımla analiz edilecektir.

1. Ebyâtu'l-Me'ânî: Kavramsal Analiz ve Literatür

Çalışmanın bu kısmında ebyâtu'l-me'ânînin -dört farklı tanım üzerinden- kavramsal çerçevesi çizilecek, ardından ilgili literatür hakkında bilgi verilecektir.

1.1. Kavramsal Çerçeve

1.1.1. Ebyâtu'l-Me'ânî ve Manada Kapalılık

Kādî el-Curcânî (ö. 392/1001), ebyâtu'l-me'ânî kavramını tanımlarken lafzın garib olmasıyla mananın kapalı olması arasında net bir ayrım yapar. Ona göre bir beytin ebyâtu'l-me'ânî arasında kabul edilmesi, tamamen manaya dönük bir kapalılık sebebiyledir:

Ebyâtu'l-me'ânî, kâilinin eski veya yeni bir şair olması fark etmeksizin, manasında kapalılık (غموض) ve gizlilik (استتار) olan beyitlerdir. Eğer böyle olmasaydı, bu beyitlerin diğer şiir parçalarından bir farkı olmaz, bunlara özel kitaplar telif edilmez, zihinler bu manaları açığa çıkarmak için uğraşmazdı. Biz ebyâtu'l-me'ânî derken, neredeyse hiç kullanılmayan (غرابية اللفظ) ya da Arapların sözlerinde hiç bulunmayan (توحش الكلام) lafızlar ihtiva etmeleri sebebiyle manaları kapalı olan beyitleri kastetmiyoruz (Curcânî, 2006, s. 345-346).

Curcânî'nin vurguladığı husus, kendisinden sonraki birçok müellif tarafından dile getirilir. Sehâvî (ö. 643/1245), beyitte garib bir lafız bulunmasının beytin ebyâtu'l-me'ânî olarak nitelendirilmesi noktasında bir öneminin olmadığını belirtir:

Biz ebyâtu'l-me'ânî ile manası bilinmeyen garib lafızlar ihtiva eden beyitleri kastetmiyoruz. Ebyâtu'l-me'ânî, zahiren anlaşılması güç olan, bâtını zâhirine muhalif olan beyitlerdir. Garib lafız ihtiva etmese de yahut garib lafzın manası biliniyor olsa da bu böyledir (Sehâvî, 1995, s. 2/656).

Abdulkâdir el-Bağdâdî'ye (ö. 1093/1682) göre de bir beytin lafızlarında garabet bulunması onun ebyâtu'l-me'ânî arasında sayılması için yeterli değildir. Zira ebyâtu'l-me'ânîde asıl olan, beytin manasının muhatap için kapalı oluşudur.

Hocamız el-Hafâcî, *Şerhu Durreti'l-Gavvâs* adlı eserinde, ediplerin lafız veya mana bakımından kapalılık bulunan beyitleri ebyâtu'l-me'ânî olarak kabul ettiklerini söylemiştir. Ancak burada “lafız bakımından” kaydının konulmaması gerekir. Zira bu kayıt, herhangi bir garib veya vahşî lafız ihtiva eden bir beytin ebyâtu'l-me'ânî olarak kabul edilmesini gerektirir. Hâlbuki bu alanda eser yazan müelliflerin bu tür beyitleri ebyâtu'l-me'ânî arasına dâhil etmediklerini görüyoruz (Bağdâdî, 1993, s. 4/14).

Curcânî'nin vurguladığı hususu dikkat çeken müelliflerden biri de Mahmûd Muhammed et-Tanâhî'dir (1935-1999). Sehâvî'nin ifadelerinden

alıntılar da yapan Tanâhî, değerlendirmelerinde mananın garib olması noktasına dikkat çeker.

Ebyâtu'l-me'ânî denilen beyitler, bâtını zâhirine muhalif olan ya da ilk başta anlaşılması güç ve araştırılmaya muhtaç beyitlerdir. Bu durumun sebebi, bu tür beyitlerdeki manaların garib ve dakik olmasıdır. Bu alanda telif edilmiş ve yayımlanmış (İbn Kuteybe'nin *el-Me'ânî'l-Kebîr*'i ve Uşnândânî'nin kitabı gibi) me'ânî'-ş-i'r kitaplarında; yine bu alana ait günümüze ulaşmamış Ahfeş ve İbnu's-Sikkît'in kitaplarından yapılan nakillerde bunu görürüz (Tanâhî, 2002, s. 155).

Özetle lafız-mana karşıtlığında ebyâtu'l-me'ânî için manadaki kapalılık nazar-ı itibara alınmakta, beyitte garib lafızların bulunması bu noktada önem arz etmemektedir.

1.1.2. Bir Lugaz Türü Olarak Ebyâtu'l-Me'ânî

Süyûtî'nin (ö. 911/1505) tasnifinde ebyâtu'l-me'ânî bir lugaz türü olarak zikredilir. Ancak belirtmelidir ki bu tasnifte ebyâtu'l-me'ânî, lugaz kastıyla söylenmemiş ancak zamanla lugaz haline gelen beyitler olarak değerlendirilir. Tasnifte dikkat çeken bir başka husus, ebyâtu'l-me'ânînin mana bakımından lugaz olarak tanımlanması ve bunun karşısına lafız, terkip veya i'râb lugazlarının konulmasıdır. Süyûtî lugazı, iki üst başlıkta ve dört kategoride değerlendirir (Süyûtî, 1998, s. 1/578).

- ⇒ Kasten söylenmiş lugazlar
 1. Arapların kasten söyledikleri lugazlar
 2. Dil bilginlerinin kasten söyledikleri lugazlar
- ⇒ Lugaz kastıyla söylenmemiş ancak lugaz haline gelmiş beyitler
 3. Mana cihetiyle lugaz (ebyâtu'l-me'ânî)
 4. Lafız, terkip ve i'râb lugazları

Süyûtî, ebyâtu'l-me'ânînin anlamlarının ilk okunuşta anlaşılmadığını ve izaha muhtaç olduğunu belirttikten sonra belirli nesnelere/kavramların belirli niteliklerle vasfedildiği bu tür beyitlere dair farklı şairlerden birçok örnek aktarır (Süyûtî, 1998, s. 1/582-586). Bunlardan biri de Uşnândânî'nin kitabında ilk sırada yer alan ve ziyafet atışının betimlendiği aşağıdaki beyittir:

وَشَعْنَاءُ عَبْرَاءِ الْفُرُوعِ مُنِيفَةً بِهَا تُوصَفُ الْحَسَنَاءُ أَوْ هِيَ أَجْمَلُ
دَعْوَتْ بِهَا أَبْنَاءُ أَيْلِ كَأَتَّهُمْ وَقَدْ أَبْصَرُهَا مُعْطِشُونَ قَدْ أَنَّهُلُوا

“Nice [saçları] dağınık, toz toprak içinde, parlak, kendisiyle güzel kadının vasfedildiği ve hatta daha da güzel şeyle geceleyin konuklar çağırdım. Onlar

onu gördüklerinde adeta susamış develerine su veren kimseler gibiydiler (Uşnândânî, 1922, s. 7).”

Şair, geceleyin misafir ağırlamak için yaktığı ateşi bir kadına benzeterek tasvir etmektedir.

Süyûtî'nin ebyâtu'l-me'ânîyi bir lugaz türü olarak ortaya koyması, müstakil terim sözlüklerindeki (Curcânî, 1983, s. 192; Tehânevî, 1996, s. 2/1408) lugaz ve muamma tanımlarıyla birebir örtüşmez. Zira bu tanımlarda hem soru üslubuna vurgu yapılmakta hem de gizleme/kodlama unsuruna dikkat çekilmektedir. Bununla birlikte Süyûtî'nin ebyâtu'l-me'ânîyi asıl itibarıyla lugaz olan beyitler kategorisinde değerlendirmeyip sonradan lugaz haline gelen beyitler olarak nitelendirmesi önemlidir. Nitekim Uşnândânî de kitabındaki bazı beyitlerde şairin ilgâz maksadı güttüğüne yönelik (كَانَهُ الْعَزَّ، الْعَزَّ بِهِ) değerlendirmeler yapar (Uşnândânî, 1922, s. 36, 57). Yine kitapta yer alan beyitlerin soru üslubunda olmasa da bir nesneyi/kavramı gizleyerek anlattığı açıktır. Bunlardan biri de aşağıdaki beyitlerdir:

وَلِي صَاحِبٌ مَا كُنْتُ أَهْوَى اقْتِرَابَهُ فَلَمَّا التَّقَيْتَا كَانَ أَكْرَمَ صَاحِبِ
عَزِيْرٌ عَلَيَّ أَنْ يُفَارِقَ بَعْدَمَا تَمَنَيْتُ دَهْرًا أَنْ يَكُونَ مُجَانِبِي

“Bir dostum var ki ona yakın olmayı hiç istemezdim. Ancak bir araya geldikten sonra en seçkin dostum oldu. Yıllarca benden uzak olmasını dilemişken şimdi benden ayrılması benim için çok zor olacak.”

İhtiyarlıktan bahseden şair, daha önce hiç karşılaşmak istemediği bu dostundan artık ayrılmak istememektedir. Zira ihtiyarlık bir kişiden ancak ölümle ayrılmaktadır (Uşnândânî, 1922, s. 46).

1.1.3. Ebyâtu'l-Me'ânî ve Mecaz

Ebyâtu'l-me'ânî kavramının anlam alanında yer alan unsurlardan biri de mecazdır. Bu kavramın en önemli bileşenlerinden biri, aktarma ve ödünçleme içeren kullanımlardır. Saîd el-Efgânî'ye göre;

Bunlar [ebyâtu'l-me'ânî], bu alanın âlimi olmayanlara, manaları kapalı olan beyitlerdir. Çünkü bu beyitler, câhiliye dönemi çöl hayatına ait birtakım özel yaşam durumlarını anlatır. Bu durumlar, Arapların eskinden aşına oldukları birtakım lafızlarla ifade edilmiştir. Hayvanların hayatlarına dair lafızları, birtakım araç gereçlere ilişkin sıfatları, bazı dilsel kullanımları, istiare ve mecazları içine alan bu lafızlar Arapların şehir hayatına intikal etmemiş ve zamanla unutulmuştur. Şehir yaşamı, çöl hayatından uzaklaştıkça söz konusu beyitlerin manaları da gizlenmiştir (Saîd el-Efgânî, 1958, s. 25).

Uşnândânî'nin kitabında altıncı sırada yer verdiği aşağıdaki beyit, ebyâtu'l-me'ânîde mecaz olgusunun yerini göstermesi bakımından önemlidir.

تَضَيَّقْتَنِي وَهَذَا فَقُلْتُ أَسَابِقِي إِلَى الزَّادِ شَأْنَتْ مِنْ يَدَيِ الْأَصَابِعِ

“Geceleyin yaklaşıp konuğum oldu. Kendi kendime ‘Yemeğe benden önce mi konacak? Parmaklarım kopaydı!’ dedim.”

Şair bir kurttan bahsetmekte; kurdun geceleyin yaklaşıp yemeğini elinden alması ihtimali karşısında tetikte olduğunu belirtmekte, buna engel olamaması durumunda kendisine beddua etmektedir (Uşnândânî, 1922, s. 46).

1.1.4. Ebyâtu'l-Me'ânî ve Lügat İlmi

Ebyâtu'l-me'ânî literatürüne bakıldığında bu alanda telif sahibi olan isimlerin lügat âlimi oldukları yahut da lügat ilmine dair eserleriyle öne çıktıkları görülür. Şiir ve edebiyatla doğrudan ilişkili olsa da ebyâtu'l-me'ânîde asıl hedefin lügat olduğu görülmektedir. Uşnândânî'nin eserinin muhakkiklerinden Salâhuddîn el-Müneccid'e (1920-2010) göre;

Eskiler, me'ânî'ş-şi'r ile beyitteki lafızların lugavî şerhlerini amaçlamaktaydılar. Bazen de beytin genel manasını verirlerdi. Dolayısıyla bu şerhlerde amaç, şüirden önce lügat idi (Müneccid, 1964, s. 8).

Özetle, mananın kapalılığı, lugaz, mecaz ve lügat bilgisi gibi hususlar, ebyâtu'l-me'ânî kavramının temel unsurları olarak ortaya çıkar. Ebyâtu'l-me'ânî üzerine yapılan bazı araştırmalar, söz konusu beyitlerde anlaşılma güçlüğü doğuran ve dolayısıyla da bunların müstakil eserlerde bir araya getirilmelerine imkân tanıyan sebepleri beyitte ta'kid bulunması, mananın garib ve derin oluşu, beytin bir olay ya da durumla ilişkili olması, beytin bir mesel ya da kıssa ile irtibatlı oluşu, istiarenin son derece uzak olması gibi beş başlıkta toplamaktadır (Hamed, 2016, s. 12).

1.2. Ebyâtu'l-Me'ânî Alanında Telif Edilen Eserler

Ebyâtu'l-me'ânî türüne ait eserlerin listesini Kâtip Çelebi ve Fuat Sezgin'in eserlerinde bulmak mümkündür. “Antolojiler” (Anthologien/كتب المختارات) üst başlığının “Tematik Antolojiler” (Thematisch Geordnete Anthologien/مجموعات المصنفة المختارات) bölümünde “Me'ânî Kitapları” (Ma'ânî-Bücher/كتب المعاني) başlığı altında verilen Fuat Sezgin'in listesi, Kâtip Çelebi'nin listesini de kapsamı bakımından tercih edilebilir. Listenin başında Mufaddal ed-Dabbî (ö. 170/786) yer almaktadır. Bu durum, ebyâtu'l-me'ânî türünden eserlerin erken dönemlerden itibaren telif edildiğini, nahiv ve lügat gibi alanlara ait eserlerle aynı döneme tarihlendiğini göstermektedir.

Mezkûr listede çoğu günümüze ulaşmamış eserlerden Uşnândânî'ye kadar olanlar, kronolojik olarak ve en yaygın adlarıyla şu şekildedir (Sezgin, 1975, s. 2/58-59):

- Mufaddal ed-Dabbî (ö. 170/786), *Kitâbu Me'âni's-Si'r*
- Muerric b. 'Amr es-Sedûsî (ö. 204/819), *Kitâbu'l-Me'âni*
- Ebû Servân el-'Uklî (hicri II. asrın ikinci yarısı), *Kitâbu Me'âni's-Si'r*
- Nadr b. Şumeyl (ö. 203/818), *Kitâbu'l-Me'âni*
- İbn Kunâse, Muhammed b. Abdillâh (207/823 [?]), *Kitâbu Me'âni's-Si'r*
- Asmaî (ö. 216/831), *Kitâbu Me'âni's-Si'r*
- Ahfeş el-Evsat, Saîd b. Mes'ade (ö. 215/830), *Kitâbu Me'âni's-Si'r*
- Reyhânî, Ebu'l-Hasen Ali b. 'Ubeyde (ö. 219/834), *Kitâbu'l-Me'âni*
- İbnu'l-A'râbî, Muhammed b. Ziyad (ö. 231/846), *Kitâbu Me'âni's-Si'r*
- Ebû 'Ubeyd Kâsım b. Sellâm (ö. 223/838), *Me'âni's-Si'r*
- Ahmed b. Hâtim el-Bâhilî (ö. 231/846), *Kitâbu Ebyâtî'l-Me'âni*: Bâhilî'nin bu eseri günümüze ulaşmamıştır. Ancak çeşitli kaynaklarda eserden yapılan yetmiş yakın şiir alıntısı bir araya getirilmiş ve bir kitap bölümü çalışması yapılmıştır (Larsen, 2021).
- Ebu'l-'Ameysel Abdullah b. Halîl (ö. 240/854), *Kitâbu Me'âni's-Si'r*
- İbnu's-Sikkît (ö. 244/858), *Kitâbu Me'âni's-Si'r el-Kebîr* ve *Kitâbu Me'âni's-Si'r es-Sağîr*
- Abdurrahman İbn Ehi'l-Asmaî (ö. Hicrî III. asrın ilk yarısı), *Kitâbu Me'âni's-Si'r*
- Ebû 'Amr Bundâr b. Abdulhamîd b. Lurra (ö. Hicrî III. asrın ilk yarısı), *Kitâbu Me'âni's-Si'r*
- İbn Kuteybe (ö. 276/889), *Me'âni's-Si'r* ya da *Ebyâtü'l-Me'âni*: Kapsamlı ve beyitlerin konularına göre tasnif edildiği bu eser 1949 yılında üç cilt olarak yayımlanmıştır (İbn Kuteybe, 1949).
- Buhturî (ö. 284/897), *Kitâbu Me'âni's-Si'r*
- Bendenîcî (ö. 284/897), *Kitâbu Me'âni's-Si'r*
- Ebû Osmân Saîd b. Hârûn el-Uşnândânî (ö. 288/901 [?]), *Kitâbu Me'âni's-Si'r*.

Uşnândânî'nin hicrî 256'da vefat ettiği yönündeki görüşü esas alan çalışmalarda, İbn Kuteybe öncesi alana ait eserlerden yalnızca Uşnândânî'nin kitabının mevcut bulunduğu; ancak bu kitabın İbn Kuteybe'nin eserine nazaran dar hacimli olduğu belirtilmiştir (Yemânî, 1984, s. 27). İki eser arasındaki bir

başka karşılaştırmada ise Uşnândânî'nin ebyâtu'l-me'ânî literatüründe eski usulü temsil ettiği yani konu veya tema tasnifine gitmeksizin seçtiği beyitlere izahlar getirdiği, İbn Kuteybe'nin ise yaptığı tasnifle bu alanda bir yeniliği başlattığı belirtilmiştir (Sadan, 2003, s. 71).

Ebyâtu'l-me'ânî eserleri, Uşnândânî sonrası da telif edilmeye devam etmiştir. Bunlar aynı listede şu şekilde yer alır (Sezgin, 1975, s. 2/59-60):

- Sa'leb (ö. 291/904), *Kitâbu Me'âni's-Şi'r*
- Ebû Zekvân el-Kâsım b. İsmâil er-Râviye (ö. Hicri III. asrın sonu), *Kitâbu Me'âni's-Şi'r*
- İbn Düreyd (ö. 321/933), *Me'âni's-Şi'r*
- El-Mufecca' Muhammed b. Ahmed (ö. 327/939), *Kitâtu't-Turcumân fi's-Şi'r ve Me'ânîhi* ya da *Kitâtu't-Turcumân fi Me'âni's-Şi'r*
- Nehhâs, Ahmed b. Muhammed (ö. 338/950), *Kitâbu Me'âni's-Şi'r*
- İbn Dürüsteveyh (ö. 347/958), *Kitâbu Me'âni's-Şi'r*
- Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. 'Ubeyd İbnu'l-Kûfî (ö. 348/960), *Kitâbun fi Me'âni's-Şi'r ve-Htilâfu'l-'Ulemâ fihi*
- El-Hasen b. Bişr el-Âmidî (ö. 371/981), *el-Fark beyne'l-Hâs ve'l-Müşterek min Me'âni's-Şi'r*
- Ebû Ali el-Fârisî (ö. 377/987), *Kitâbu Ebyâti'l-Me'ânî*
- Ebû Hilâl el-Askerî (ö. 400/1009'dan sonra), *Dîvânü'l-Me'ânî*
- İbn 'Abdûs, Ali b. Muhammed (ö. Büyük olasılıkla hicri IV. Asır), *Kitâbu Me'âni's-Şi'r*
- Muhammed b. Ubeydullah el-Musebbihî (ö. 420/1029), *Kitâbu't-Telvih ve't-Tasrih fi Me'âni's-Şi'r ve Ğâirihî*
- İbn Sîd el-Batalyevsî (ö. 521/1127), *Ebyâtu'l-Me'ânî*
- Anonim, *Mecmûatu'l-Me'ân*

Uşnândânî'nin eserinin muhakkiklerinden İzzeddîn et-Tenûhî de (1889-1966) *Me'âni's-Şi'r* adı taşıyan eserlerin bir listesini yapmıştır (Tenûhî, 1969, s. 7-9). Aynı şekilde Mufaddal ed-Dabbî ile başlayan bu listede yer alan; ancak Fuat Sezgin'in listesinde bulunmayan Yûnus b. Habîb (ö. 183/798) ile Müberred'in (ö. 285/900) isimlerini zikretmek yerinde olacaktır.

2. Uşnândânî: Hayatı ve İlmî Kişiliği

Uşnândânî'nin hayatı ve ilmî kişiliğiyle ilgili bilgiler, iki temel kaynak grubundan elde edilebilir. Birincisi, tabakat kitaplarında aktarılan bilgiler, ikincisi kendi eseri dışında edebiyat antolojileri, sözlükler, fıkhu'l-luga kitapları gibi farklı kaynaklarda yer alan değerlendirmelerdir.

2.1. Hayatı

Erken dönem tabakat kitaplarında adı mezkûr olan (Sîrâfî, 1955, s. 43) Uşnândânî hakkında, bu kaynakların bazılarında adına başlık açılmakla birlikte herhangi bir bilgi verilmemektedir (Zübeydî, 1973, s. 182). Bazı kaynaklar ise onu Asmaî ve Müberred'e ayrılan bölümlerde çeşitli rivayetler bağlamında zikretmiştir (Lugavî, 2009, s. 60, 98). İbnu'n-Nedîm'de (ö. 385/995 [?]) "Basralı Bazı Âlimler" başlığı altında özet mahiyetinde bilgiler yer almakta (İbnu'n-Nedîm, 2010, s. 91), ilk sistematik bilgiler İbnu'l-Enbârî'de (ö. 577/1181) görülmekte (İbnu'l-Enbârî, 1985, s. 155), kapsamlı denilebilecek bilgiler ise Yâkût el-Hamevî'ye (ö. 626/1229) dayanmaktadır (Yâkût el-Hamevî, 1993, s. 3/1376). Bu bilgiler Uşnândânî'nin doğumu, adı, tahsili, yaşamı, öğrencileri ve ölümü başlıkları altında incelenebilir.

2.1.1. Doğumu

Saîd b. Hârûn el-Uşnândânî'nin doğum yeri ve tarihiyle ilgili görülebildiği kadarıyla kaynaklarda bir bilgi yer almamaktadır. Uşnândânî'nin aslen Bağdatlı olduğu ve Basra'da yaşadığı bilinmektedir (Ziriklî, 2002, s. 3/103; İbnu'n-Nedîm, 2010, s. 91).

2.1.2. Adı, Künyesi ve Nisbesi

Uşnândânî'nin adı Saîd b. Hârûn, künyesi¹ Ebû Osmân'dır (İbnu'n-Nedîm, 2010, s. 91; Yâkût el-Hamevî, 1993, s. 3/1376). Yâkût el-Hamevî, *uşnân* (أشنان) kelimesinin elbiseleri yıkamada kullanılan bir bitki olduğunu ve Bağdat'ın mahallelerinden birinin adının *kantaratu uşnân* (قطرة أشنان) olduğunu belirtir (Yâkût el-Hamevî, 1995, s. 1/201). Ona göre Saîd b. Hârûn, Bağdat'ın bu mahallesine nispetle Uşnândânî olarak anılmaktadır. Kelimedeki *dâl* harfi zâiddir. Araplar Uşnâ² (أشنا) ismine *hâ* harfi ekleyerek Uşnehî (أشنهى) dedikleri gibi *uşnân* kelimesine de *dâl* harfi ekleyerek Uşnândânî demişlerdir (Yâkût el-Hamevî, 1993, s. 3/1377).

Mezkûr izah, İbnu'l-Esîr el-Cezerî'yi (ö. 630/1233) ikna etmiş gözükmez. Cezerî, *uşnândân* kelimesinin *uşnân* (أشنان) ve *dân* (دان) kelimelerinden meydana geldiğini ve Farsçada *uşnân* diyarı (موضع الأشنان) anlamına geldiğini söyler (Cezerî, 1995, s. 1/67). *Uşnân* kelimesinin Farsçadan mu'arreb olduğu (Cevâlikî, 1361, s. 24), temizlikte ve birtakım hastalıkların tedavisinde kullanıldığı ve Arapçada *hurud* (حُرُض), Türkçede ise çöğen olarak adlandırılan bitkinin adı olduğu bilinmektedir (İbn Manzûr, 1990, s. 13/18; Fîrûzâbâdî, 1998, 639, 1176). Bağdat'ın mezkûr mahallesine mensup isimlerin Uşnânî nisbesi ile anıldığı göz önüne alındığında *dâl* harfinin ziyade olgusuyla açıklanamayacağı, dolayısıyla da Cezerî'nin izahının daha makul olduğu anlaşılmaktadır.

Süyûtî *uşnândân* kelimesinin birleşik bir kelime olduğunu kabul etmekle beraber, *dân* (دان) kelimesini Arapça *denâ* (دنى) fiilinin ism-i fâili olarak görür.

Buna göre Uşnândânî nisbesi, uşnân bitkisinin bulunduğu bölgeye (إلى موضع الأشنان) yapılmış bir nispettir (Süyûtî, 1991, s. 1/16; Kâtip Çelebi, 2010, s. 4/190).

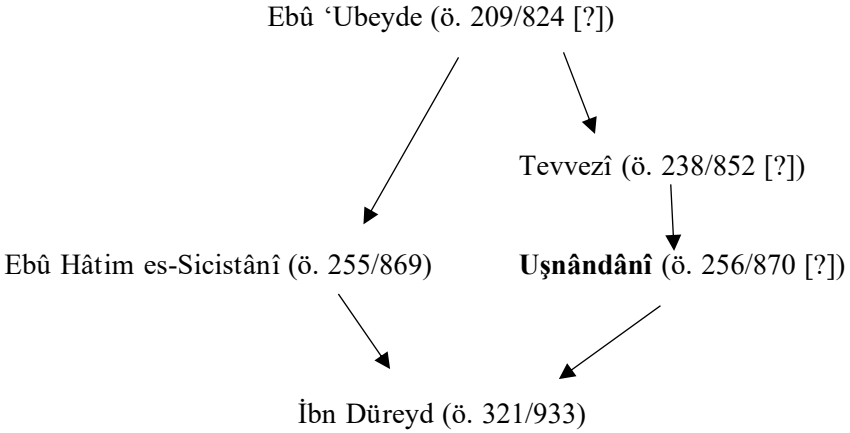
Uşnândânî, adından ziyade künyesi veya nisbesiyle meşhur olan isimler arasında zikredilmiştir (Süyûtî, 1998, s. 2/359).

2.1.3. Tahsili ve Yetiştığı İlmî Ortam

Basra'nın Ders Halkaları ve Tevvezî'ye Öğrencilik

Uşnândânî, nahiv ve lügat âlimi Ebû Muhammed et-Tevvezî'nin (ö. 238/852 [?]) öğrencisidir (İbnu'l-Enbârî, 1985, s. 155). Tevvezî, Basra'nın önde gelen isimlerinden Ebû 'Ubeyde (ö. 209/824[?]), Ebû Zeyd el-Ensârî (ö. 215/830) Asmaî (ö. 216/831) ve Ahfeş'ten (ö. 215/830 [?]) ders almıştır (Lugavî, 2009, s. 90).

İbn Düreyd'in aktardığı bir rivayet, Uşnândânî'nin dönemin önemli isimleri arasındaki yerini, rivayet zincirindeki konumunu ve öğrenci/hoca ilişkilerini göstermesi bakımından önemlidir. Rivayet Zürrumme'nin (ö. 117/735) bir şiirinde bir cinnî ile muhaveresine dairdir. İbn Düreyd, Ebû 'Ubeyde'ye dayanan bu rivayeti, biri Ebû Hâtim, diğeri Uşnândânî olmak üzere iki kanaldan yani iki hocasından aktarır (Merzubânî, 1995, s. 1/2023).

İbn Düreyd'in Uşnândânî-Tevvezî kanalıyla Ebû 'Ubeyde'ye dayanan birçok rivayet aktardığını belirtmek gerekir (İbn Düreyd, 1987, s. 1/43, 317, 490, 2/821, 852, 3/1279; Kâlî, 1995, s. 1/62, 91, 152, 256, 257, 263, 273, 283; Merzubânî, 1995, s. 251; Merzubânî, 1976, s. 59, 82, 97; Nehrevânî, 2005, s. 631, 988; Süyûtî, s. 1/97, 2/436). İbn Düreyd, bunların dışında, yine Uşnândânî-Tevvezî kanalıyla Ebû Zeyd el-Ensârî ve Ahfeş'e dayanan rivayetler de aktarır.

Bazı rivayet zincirlerinde de Uşnândânî'den sonra doğrudan Ahfeş'in ismi geçer (Bağdâdî, 2001, s. 10/111; Bağdâdî, 2008, s. 181).

Uşnândânî'nin, hocası Tevvezî'den aktardığı bir rivayet, onun Basra ve Kûfe nahiv ekollerine mensup bilginlerle olan ilişkisini göstermesi bakımından önemlidir. Buna göre Tevvezî, Bağdat'a gider ve Ferrâ'nın ders halkasında bulunur. Ferrâ, Tevvezî'ye sırayla Ebû Zeyd, Ebû Ubeyde ve Ahfeş'in durumlarını sorar ve onların lügat, şiir ve nahiv alanlarındaki yetkinliklerinden bahseder (Lugavî, 2009, s. 60). Bu rivayet, Uşnândânî'nin iki nahiv ekolüne mensup önemli isimler hakkında birinci ağızdan bilgiler edindiğini göstermektedir.

Uşnândânî'nin, Tevvezî dışında rivayette bulunduğu isimlerden ³ biri Cermî'dir (ö. 225/840) (Uşnândânî, 1922, s. 14, 49, 57, 70, 89, 116, 129; Askerî, 2003, s. 2/865). Cermî, Basralı nahiv bilginleri arasında Ebû Ubeyde, Ebû Zeyd, Asmaî ve Ahfeş gibi isimlerden sonra gelen tabakanın Tevvezî ile birlikte iki önemli isminden biridir. Burada önem kazanan tespitlerden biri, Tevvezî'nin bu tabakaya mensup isimler arasında lügat konusunda en önde olduğu, nahiv alanında ise Cermî'den sonra geldiği yönündeki tespittir (Lugavî, 2009, s. 90).

Asmaî'nin Meclisi ve Ahfeş ile Görüşme

İbn Düreyd'in bazı rivayetleri, Uşnândânî'nin Ahfeş ve Asmaî ile görüştüğünü göstermektedir. Bu rivayetlerde Uşnândânî'nin “*Ahfeş'ten şöyle işittim.*” (سَمِعْتُ الْأَخْفَشَ), “*Asmaî bana şöyle söyledi.*” (أَتَشْنَنِي الْأَصْمَعِي), “*Ahfeş'e sordum.*” (سَأَلْتُ الْأَخْفَشَ) ve “*Biz bir gün Asmaî'nin meclisindeyken...*” (كُنَّا يَوْمًا فِي حَلْقَةِ الْأَصْمَعِي) gibi ifadeler⁴ kullanması önemlidir (İbn Düreyd, 1987, s. 1/45, 60, 91, 193, 3/1336; Sehâvî, 1999, s. 2/701; Süyûtî, 1998, s. 1/459).

Ebû Zeyd el-Ensârî'nin Huzurunda

Sîrâfî'de yer alan aşağıdaki rivayet, Uşnândânî'nin Ebû Zeyd el-Ensârî'nin meclisinde bulunduğunu göstermektedir:

[Sîrâfî diyor ki:] İbnu's-Serrâc'ın bize Müberred'den rivayet ettiğine göre Mâzinî şöyle demiştir: ‘Ebû Zeyd el-Ensârî altı kişinin kendisine mülazemet ettiğini ancak başarılı olamadıklarını; bu kimselerin Uşnândânî, Kirmânî, İbnu's-Sicistânî, Sirdânî, Horasânî ve ‘Armânî olduğunu söyledi (Sîrâfî, 1955, s. 43).’

Rivayet, bir bedevinin Ebû Zeyd el-Ensârî'nin meclisine gelip ona nahiv ilmüne müteallik bazı sorular sorduğuna dair bir başka rivayetin devamında aktarılmaktadır. Uşnândânî'nin Ebû Zeyd ile görüştüğünde hangi yaşlarda olduğu ve ondan hangi ilimleri tahsil ettiği bilinmemektedir. Bununla birlikte Ebû Zeyd'in ifadeleri, nahiv ilmi bağlamında değerlendirilerek Uşnândânî'nin

şiiir ve rivayet konusundaki ihtimamı nedeniyle nahvi geri plana bırakmasının bir sonucu olarak yorumlanabilmektedir (Ferâc, 2016, 3305).

Özetle Uşnândânî'nin Ebû Zeyd el-Ensârî'nin meclisinde bulunduğu, Asmaî'nin derslerine katıldığı, Ahfeş'e sorular sorduğu, hocası Tevvezî kanalıyla Ebû 'Ubeyde'den rivayetlerde bulunduğu ve Tevvezî ile aynı tabakada yer alan Cermî'den de aktarımlar yaptığı görülmektedir.

2.1.4. Öğrencileri

Uşnândânî'nin en meşhur öğrencisi İbn Düreyd'dir (İbnu'n-Nedîm, 2010, s. 91). İbn Düreyd'in ifadelerine göre kendisinin eğitimini amcası üstlenmiş, hocası ise amcasının arkadaşı Uşnândânî olmuştur. Hâris b. Hillize'nin divanını kısa bir süre içinde ezberleyen İbn Düreyd, hocasını şaşırtmış ve amcasının hediyelerine nail olmuştur (Tenûhî, 1995, s. 2/294; Yâkût el-Hamevî, 1993, s. 6/2491).

Uşnândânî, İbn Düreyd'in ilim tahsil ettiği isimler arasında Ebû Hâtîm es-Sicistânî, Riyâşî ve Abdurrahman İbn Ehi'l-Asmaî ile bir arada zikredilmektedir (Lugavî, 2009, s. 99; Yâkût el-Hamevî, 1993, s. 6/2490). Kaynaklar, İbn Düreyd dışında Ali b. Sehl ve Muhammed b. Sa'd el-Kürânî⁵ gibi isimlerin de Uşnândânî'den rivayette bulduklarını göstermektedir (Lugavî, 2009, s. 60; İsfahânî, 1995, s. 20/83, 362).

2.1.5. Ölümü

Uşnândânî'nin ölüm yılıyla ilgili 256/870 (Kâtip Çelebi, 1941, s. 2/1729; Bağdatlı İsmail Paşa, 1951, s. 1/388; Ziriklî, 2002, s. 3/103; 'Avvâd, 1982, s. 217) ve 288/901 (Yâkût el-Hamevî, 1993, s. 3/1377; Sezgin, 1975, s. 2/59) olmak üzere iki kayıt bulunmaktadır. Bu tarihlerden birinin tercih edilmesi, mevcut rivayet bütünüünün tamamının incelenmesini gerektirmektedir.

Sîrâfî'de yer alan bir rivayet, Uşnândânî'nin Ebû Zeyd el-Ensârî ile görüşüğünü göstermektedir (Sîrâfî, 1955, s. 43). Bu rivayet, Uşnândânî'nin ölüm tarihinin hicrî 256 yılı olduğu yönündeki görüşü –kesin veri sunmamakla birlikte- destekler niteliktedir. Zira Ebû Zeyd el-Ensârî, hicrî 215 yılında ölmüştür. Uşnândânî'nin Ebû Zeyd ile görüştüğündeki yaşı bilinmemektedir; ancak onun ölümünden sonra kaç yıl yaşamış olabileceği düşünüldüğünde ölüm tarihinin hicrî 286 olma ihtimali azalmaktadır.

Konuyla ilgili karşılaştırma imkânı sunan diğer bir husus, İbn Düreyd'in doğum yılıdır. İbn Düreyd hicrî 223 yılında doğmuştur (Yâkût el-Hamevî, 1993, s. 6/2489). Uşnândânî'nin ölüm yılı hicrî 256 olarak kabul edildiğinde o öldüğü sırada İbn Düreyd 33 yaşındadır. Uşnândânî'nin ölüm yılı hicrî 286 olarak kabul edildiğinde ise o öldüğünde İbn Düreyd 63 yaşında olacaktır.

Zeccâcî gibi bazı dilcilerin Uşnândânî ile görüştüklerine işaret eden bazı rivayetler (Zeccâcî, 1987, s. 233) de mezkûr rivayetler gibi Uşnândânî'nin ölüm tarihini belirlemeye yarayacak kesin bilgiler sunmamaktadır. Onun, Basra'daki Zenci İsyanı sırasında birçok âlimle birlikte hicri 257 yılında öldürülmüş olabileceği yönündeki yorum (Krenkow, 1924, s. 133) burada önem kazanmaktadır. Zenci isyanı Ali b. Muhammed ez-Zenci önderliğinde hicri 255 (miladî 869) yılında Basra yakınlarında kurulan Muhtâre adlı merkezde başlamış ve isyancılar yaklaşık bir yıl içinde Basra'yı ele geçirerek büyük bir katliam yapmışlardır (Yıldız, 1989, s. 2/413-414). Hicri 257 yılı, İbn Düreyd'in Basra'yı terk edip Umman'a gittiği yıldır. İbn Düreyd'in *Emâlî* adlı eserinin muhakkiki, bu konuda net bir yargıya ulaşmakta ve İbn Düreyd'in, iki hocası olan Uşnândânî ve Riyâşî'nin zenci isyanında öldürülmelerinden sonra ailesiyle birlikte 257 yılında Umman'a gittiğini⁶ tasrih etmektedir (Mustafa es-Senûsî, 1984, s. 11).

Ebyâtu'l-me'ânî literatürünün en önemli eserlerinden biri olarak kabul edilen *el-Me'âni'l-Kebîr*'in muhakkiki de Uşnândânî'nin İbn Kuteybe'den önce yaşadığı yönündeki rivayeti esas almakta ve İbn Kuteybe öncesi alana ait eserlerden yalnızca Uşnândânî'nin kitabının mevcut olduğunu belirtmektedir Yemânî, 1984, s. 27).

2.2. İlmî Kişiliği

Uşnândânî'nin ilmî kişiliğinin tespitinde, öğrencisi İbn Düreyd'in aktardığı bilgi ve rivayetler önemli bir yere sahiptir. İbn Düreyd gerek *Cemhere*'de gerekse de *el-İştikâk*, *el-Fevâid*, *el-Emâlî* ve *el-Muctenâ* gibi eserlerinde Uşnândânî'den aktarımlarda bulunmuştur. Bunun dışında Uşnândânî'nin ilmî birikimine dair ipuçları; sözlükçüler, edebiyat tenkitçileri, edip ve râviler, tarihçiler ve kıraat âlimleri tarafından ölümüne yakın dönemden itibaren birçok kaynakta zikredilmektedir. Mezkûr bilgiler bütünü bir araya getirildiğinde Uşnândânî'nin ilmî kişiliğine ilişkin malumat; lügat/iştikak, şiir ve nahiv olmak üzere üç alt başlıkta incelenebilir.

2.2.1. Lügat, İştikak ve Efrâd Bilgisi

Uşnândânî'nin lügat ve iştikak bilgisi hem kitabındaki izah ve şahitlerinde hem de kaynaklarda ona yapılan atıflarda kendini gösterir. Bu atıflar ve kitaptaki dil malzemesi incelendiğinde onun *Kitâbu Me'âni's-Şi'r* adlı eserinin iştikak ve lügat bilgisi bakımından bir şiir dili kaynağı olduğu söylenebilir.

İbn Düreyd, *Cemhere*'de Uşnândânî'ye otuz küsur yerde atıfta bulunur. Bu atıflarda, çeşitli lafızların manalarına ve Câhiliye dönemindeki kullanım biçimlerine dair bilgiler ve şiir parçaları aktarılır. Tevvezî, Ebû Ubeyde, Ahfeş, Cermî gibi isimlerin zikredildiği bu aktarımların bazılarında Uşnândânî'nin

doğrudan Ahfeş ve Asmaî gibi isimlerden nakillerde bulunması (İbn Düreyd, 1987, s. 1/45, 60, 91, 2/680) önemlidir.

İbn Düreyd'in aşağıdaki aktarımları Uşnândânî'nin lügat bilgisini göstermesi bakımından önemlidir:

Ebû Hâtim'e *sâdik* (شادق) lafzının⁷ iştikakını sordum. Bilmediğini söyledi. Riyâşî'ye sordum. 'Siz çocuklar, ilimde çok derinlere iniyorsunuz.' dedi. Sonra Uşnândânî'ye sordum. Şöyle dedi. 'Yağmur, süratle indiğinde *ثَدَّقَ الْمَطْرُ مِنَ السَّحَابِ* denilir (İbn Düreyd, 1987, s. 1/419).

İbn Düreyd, Uşnândânî'nin lügat konusundaki bilgisini gösteren rivayetlerinden bazılarında birtakım lafızların manalarını Uşnândânî'den başka hiçbir kimseden duymadığını belirtir. Uşnândânî'nin teferrüd ettiği lafızlardan biri de Arapların özel isim olarak kullandıkları *zenfel* (زنفل) kelimesidir. İbn Düreyd, bu lafzın *dâhiye* (داهية) manasına geldiğini Uşnândânî'den başkasından duymadığını ifade eder (İbn Düreyd, 1987, s. 2/1155).

Yalnızca bir dil bilgininden duyulan lügat bilgileri kaynaklarda "efrâd" kavramıyla ifade edilmektedir. Halîl b. Ahmed, Asmaî, Ebû Zeyd el-Ensârî, Ebû Ubeyde, Ebû Hâtim es-Sicistânî, İbnu's-Sikkît gibi isimlerin efrâd bilgisiyle öne çıktıkları bilinmektedir. Süyûtî'nin, mezkûr isimlerin yanında Uşnândânî'nin efrâdından⁸ da bahsetmesi (Süyûtî, 1998, s. 1/103) bu noktada önemlidir.

Uşnândânî'nin lügat, iştikak ve nevadir konusundaki bilgisi gösteren rivayetler, öğrencisi İbn Düreyd dışında birçok kaynaktan yer almakta (İsfahânî, 1995, s. 8/316, 10/31, 12/373, 18/153, 20/83, 362, 364, 21/31; Kâlî, 1995, s. 1/62, 91, 152, 206, 257, 263, 273, 283, 2/99, 136, 157, 183, 265; Ebû Saîd es-Sîrâfî, 2000, 92; İbn Düreyd, 1987, 2/680; Hâtimî, 1979, s. 2/38, 153, 161, 165; İbn Cinnî, 1954, s. 1/135; İbnu'l-Haddâd, 1978, s. 3/331; Askerî, 1988, s. 2/174; Tevhîdî, 1995, s. 1/141; Hattâbî, 1983, s. 3/60); bu kaynaklarda Uşnândânî "lügat ilminin önde gelen isimlerinden" (İbnu'l-Enbârî, 1985, s. 155), "büyük bir lügat âlimi" (Firûzâbâdî, 2000, s. 146; Ziriklî, 2000, s. 3/103) ve "edîb" (Bağdatlı İsmail Paşa, 1951, s. 1/388) gibi sıfatlarla anılmaktadır.

2.2.2. Şiir ve Ahbâr Bilgisi

Uşnândânî'nin Arap şiirine dair bilgisi, kendi eseri yanında yine kaynaklarda ona yapılan atıflarda ortaya çıkmaktadır. İbn Düreyd, Ebû Ali el-Kâlî, Ebû Ali el-Hâtimî, Merzubânî, Ebû Hayyân et-Tevhîdî gibi erken dönem kaynaklarından itibaren gerek garib lafızların manalarına dair gerekse de edebî rivayetlerle ilişkili olarak Uşnândânî'nin şiir rivayetlerine yer verildiği görülmektedir (Kâlî, 1955, s. 1/197, 281; Hâtimî, 1979, s. 1/206, 347, 360;

Merzubânî, 1995, s. 203, 251; Merzubânî, 1976, s. 59, 82, 97, 110; Tevhîdî, 1998, s. 43). Özellikle Mu‘âfâ en-Nehrevânî’nin (ö. 390/1000), kitabının “şiiir eleştirisi ilmi” (صناعة نقد الشعر) başlıklı bölümünde alana ait musannefata değinirken Uşnândânî’yi İbn Kuteybe ve Kudâme b. Cafer ile bir arada zikretmesi (Nehrevânî, 2005, 388) bu noktada dikkate değerdir. Uşnândânî’nin kaynaklarda “lügavî” vasfı yanında “râviye” olarak da nitelendirildiği (İbnu’l-Kiftî, 1986, s. 4/151) belirtilmelidir.

2.2.3. Nahiv Bilgisi

Nahiv terimi, erken dönem kaynaklarında ses, biçim ve terkip gibi dilbilimsel çözümleme düzeylerini içine alan bir dil ilimleri bütününe işaret edecek şekilde geniş manasıyla kullanılmıştır (Abdulkerîm, 1992, s. 15; Hamâse, 2000, s. 25). Dar anlamıyla nahiv ise dilbilimsel çözümlemenin yalnızca sözdizimini ilgilendiren ve i‘râba dair hususları içine almaktadır (Âdem Yerinde, 2017, s. 12; Aydın, 2023, s. 46).

Uşnândânî, kaynaklarda lügavî vasfı yanında nahvî olarak da anılır (Yâkût el-Hamevî, 1993, s. 3/1376; Kehhâle, 1957, s. 1/770; Ma‘lûf, 2004, s. 2/68). Onun, Basralı olmakla birlikte Basra nahiv ekolünde mutaassıp olmadığı, Basra ve Kûfe nahiv ekollerinin görüşlerini cemettiği yönünde değerlendirme (Ömer Ferrûh, 1981, s. 2/369) de bu noktada önemlidir. İbnu’n-Nedîm, Uşnândânî’yi “İki Ekolü Mezceden Bazı Nahiv ve Dil Bilginleri”⁹ başlığı (İbnu’n-Nedîm, 2010, s. 115, 122) altında zikretmiştir. Bununla birlikte kaynaklarda Uşnândânî’nin nahiv bilgisine dair somut bir iz görülmemekte, hatta Sîrâfi’de yer alan aşağıdaki rivayet Uşnândânî’nin nahiv konusunda dil ve şiiir alanlarındaki kadar yetkin olmadığı şeklinde yorumlanabilmektedir.

Bize Ebû Bekr İbnu’s-Serrâc anlattı. Ona Ebu’l-Abbas el-Müberred, ona da Ebû Osmân el-Mâzinî şöyle demiştir: ‘Ebû Zeyd el-Ensârî altı kişinin kendisinin yanından [ders halkalarından] ayrılmadığını ancak başarılı olamadıklarını; bu kimselerin Uşnândânî, Kirmânî, İbnu’s-Sicistânî, Sirdânî, Horasânî ve ‘Armânî olduğunu söyledi (Sîrâfi, 1955, s. 43).

Rivayet, doğrudan nahiv ilmine değinmemekte; ancak bir bedevînin Ebû Zeyd el-Ensârî’nin meclisine gelip onunla nahiv ilmine dair konuşması hakkındaki bir rivayetin devamında aktarılmaktadır. Dolayısıyla rivayet nahiv ilmi bağlamında değerlendirildiğinde, Ebû Zeyd’in ifadeleri, Uşnândânî’nin şiiir ve rivayet konusundaki ihtimamı nedeniyle nahvi geri plana bırakmasının bir sonucu olarak yorumlanmaya açıktır (Ferâc, 2016, 3305).

Uşnândânî’nin nahiv bilgisine dair en sağlıklı veriyi, kitabındaki çözümlemelerinden ve ona doğrudan yapılan atıflardan elde etmek mümkündür. Bu ikinci kısım, eserin etki alanına dair veri de sunacaktır.

Uşnândânî'nin *Kitâbu Me'âni's-Si'r* adlı eserinin bir nahiv kitabı olmadığı açıktır. Bu bağlamda eserde Sibeveyhi'ye hiçbir atıfta bulunulmadığı belirtilmelidir. Bu durum göz önünde bulundurulmakla birlikte, Uşnândânî'nin bazı nahiv meselelerine kitabında yer verdiği görülür. Bunlar ses, biçim ve sözdizimi düzeylerine ait olmak üzere aşağıdaki konulardır:

Kalb olgusu: Lügat farklılıkları

İştikak: Mastar ya da fiilin asıl oluşu

İstisnâ üslubu: Munkatı' istisnânın imkânı

Hazf: *En* (أَنْ) edatından sonra gelen *lâ* (لَا) edatının hazfı

Lağv: *Mâ* (مَا) edatının zâid oluşu

Tenâvüb: Harf-i cerlerin birbirlerinin yerine kullanılması

Bu konularla ilgili ayrıntılı izah, “Eserdeki Dilbilimsel Çözümleme Düzeyleri” başlığında verilecektir.

3. Uşnândânî'nin *Kitâbu Me'âni's-Si'r* Adlı Eseri

Uşnândânî'nin günümüze ulaşan tek eseri *Kitâbu Me'âni's-Si'r* olarak görülmektedir. Çalışmanın konusunu teşkil eden bu kitap 1922 yılında yayımlanmıştır.¹⁰

İbnu'n-Nedîm, Uşnândânî'nin *Kitâbu Me'âni's-Si'r* adlı eserini belirttiikten sonra atıfsız olarak *Kitâbu'l-Ebyât* (وله من الكتب كتاب معاني الشعر كتاب الأبيات) adını da zikretmiş; bir başka yerde ise yalnızca *Kitâbu Me'âni's-Si'r* adıyla yetinmiştir (İbnu'n-Nedîm, 2010, s. 91, 122). Mezkûr *Kitâbu'l-Ebyât*, farklı bir kitaptan ziyade, *Kitâbu Me'âni's-Si'r* için bir açıklama ifadesi ya da kitabın diğer bir adı olarak kabul edilmektedir (Abdusselam Muhammed Harun, 1997, s. 20; Krenkow, 1924, s. 133). Bazı kaynaklar ise Uşnândânî'nin *Kitâbu Me'âni's-Si'r* ve *Kitâbu'l-Ebyât* adlarında iki kitabı olduğunu tasrih etmektedir (Yâkût el-Hamevî, 1993, s. 3/1377; Kehhâle, 1957, s. 1/770). Bunun yanında bazı kaynaklarda Uşnândânî'ye *el-Ebyâtu'l-Ferîde* adında bir kitap daha nispet edildiği görülmektedir (İbnu'l-Kiftî, 1986, s. 4/151; Ziriklî, 2002, s. 3/103).

Yâkût el-Hamevî, Uşnândânî'nin eserlerini zikrederken *Kitâbu Me'âni's-Si'r* ve *Kitâbu'l-Ebyât* adlarını zikrettikten sonra “ve bunların dışındakiler (وغير ذلك)” ifadesini kullanmıştır (Yâkût el-Hamevî, 1993, s. 3/1377). Ancak kaynaklarda Uşnândânî'ye nispet edilen bir başka eser görülebildiği kadarıyla bulunmamaktadır.

3.1. Eserin Adı

Araştırmada eserin Dımaşk baskısı¹¹ esas alınmıştır. Bu baskıda eserin adı *Kitâbu Me‘âni’s-Şi‘r* şeklindedir. Eser için kaynaklarda zikredilen farklı isimler kronolojik olarak şu şekilde verilebilir.

Me‘âni’l-Uşnândânî. İbn Düreyd, Uşnândânî’nin kitabından¹² alıntılıdığı iki beyit için “*Bu iki beyit Uşnândânî’nin Me‘âni’sindendir* (من معاني الأشنانداني).” ifadesini kullanmıştır (İbn Düreyd, 1987, s. 3/1274). Bu bağlamda Uşnândânî’yi *Sâhibu’l-Me‘âni* olarak nitelendiren kaynaklar bulunmaktadır (Lugavî, 2009, s. 98; İbn Hallikân, 1995, s. 4/325; Süyûtî, 1998, s. 2/350).

Kitâbu Me‘âni’s-Şi‘r. Eserin kaynakların çoğunda zikredilen adıdır (İbnu’n-Nedîm, 2010, s. 91; Yâkût el-Hamevî, 1993, s. 3/1377; İbnu’l-Kıftî, 1986, s. 4/151; Krenkow, 1924, 133; Sezgin, 1975, s. 2/59; Ma‘lûf, 2004, s. 2/68).

Me‘âni’s-Şi‘r. Eser için kullanılan en yaygın isimlerden biridir (Kâtip Çelebi, 1941, s. 2/1729; Zebîdî, 1997, s. 6/577; Bağdatlı İsmail Paşa, s. 1/388; Zirikli, 2002, s. 3/103, 8/338; Kehhâle, 1957, s. 1/770).

Kitâbu’l-Me‘âni. Eser bir diğer adıdır (İbnü’l-Habbâz, 2007, 145; İbn Hallikân, 1995, s. 4/325).

Kitâbu Ebyâti’l-Me‘âni. Abdulkâdir el-Bağdâdî (ö. 1093/1682), *Hizânetu’l-Edeb*’in mukaddimesinde “tefsîru ebyâti’l-me‘âni’l-müşkile” türündeki eserleri sıralarken Uşnândânî’nin eserini¹³ *Kitâbu Ebyâti’l-Me‘âni* adıyla zikretmektedir (Bağdâdî, 1997, s. 1/20).

3.2. Eserin Râvîsi ve Rivayet Zinciri

Uşnândânî’nin *Kitâbu Me‘âni’s-Şi‘r* adlı eserini İbn Düreyd rivayet etmiştir. İbn Düreyd’in eserin başında yer alan ifadeleri şu şekildedir:

Bu beyitleri Ebû Osmân Saîd b. Hârûn el-Uşnândânî’ye Meftah¹⁴ yolunda bir gemide okudum. Uşnândânî, bu beyitlerin bir kısmını bana Tevvezî’den (O da Ebû ‘Ubeyde’den), bir kısmını Saîd b. Mes‘ade Ebu’l-Hasen el-Ahfeş’ten, bazılarını ise Ebû Ömer el-Cermî’den rivayet etti (Uşnândânî, 1922, 6).

İbn Düreyd bu bilgiden sonra eserde yer alan beyitlerin bir kısmını Ebû Hâtim’e de sorduğunu belirtmektedir (Uşnândânî, 1922, 6). Bu ifadelerden sonra, beyitlerin hemen öncesinde şöyle bir rivayet zinciri bulunmaktadır:

Şeyh-i celîl Ebû Mansûr Muhammed b. Ali b. İshak el-Kâtib - Allah onun kadrini yüceltsin- bana şöyle dedi: ‘Ebû Saîd el-Hasen b. Abdillâh es-Sîrâfi’nin bize anlattığına göre Ebû Bekr

Muhammed b. Düreyd el-Ezdf şöyle demiştir: 'Bana Ebû Osmân Saîd b. Hârûn el-Uşnândânî şöyle inşâd etti: ... (Uşnândânî, 1922, 6).

Bu ifadelerden sonra eserdeki bir numaralı şiir parçasına geçilmektedir. Görüldüğü üzere İbn Düreyd'in (ö. 321/933) rivayetini öğrencisi Ebû Saîd es-Sîrâfî (ö. 368/979) almakta ve Ebû Mansûr el-Kâtib'e (ö. 418/1027) aktarmaktadır. Mezkûr ifadelerin sahibi olan zat da Ebû Mansûr el-Kâtib'den bizzat dinlediğini belirtmektedir. Buna göre eserin rivayet zinciri şu şekildedir:

Uşnândânî → İbn Düreyd → Sîrâfî → Ebû Mansûr el-Kâtib → Son ravî

3.3. Eserin Uşnândânî'ye Aidiyeti

Eski ve yeni kaynaklar, eserin Uşnândânî'ye aidiyeti konusunda Fritz Krenkow'un 1924 yılında yayımladığı makalesine kadar görüş birliği içindedir. Eserin İbn Düreyd'e ait olduğunu savunan Krenkow,¹⁵ eserde yer alan farklı uzunluk ve nitelikteki şerhlerin İbn Düreyd'in *Cemhere*'sindeki tüm üslup özelliklerini taşıdığını belirtir. Buna göre eserde tıpkı *Cemhere*'de olduğu gibi şerhlerden emin olunmadığında *ze'amû* (زَعْمُو) ifadesi kullanılmakta, zaman zaman sunulan eski Arap gelenekleri hakkındaki bilgiler kısa kesilmektedir (Krenkow, 1924, 133).

Tabakat kitaplarının ve bunların yanında edebiyat antolojisi niteliğindeki kaynakların eseri Uşnândânî'ye nispet etmeleri, İbn Düreyd'in böyle bir kitabı olduğuna yönelik herhangi bir ifade kullanılmaları, İbn Düreyd'in *Cemhere*'de zikrettiği iki beyit için "*Bu iki beyit Uşnândânî'nin Me'ânî'sindedir.* (İbn Düreyd, 1987, s. 3/1274)" ifadelerini kullanması, yine Krenkow'un iddiasının birkaç husus ile sınırlı olması, iddiayı eleştiriye açık hale getirmektedir.

3.4. Eserin Şiir Mecmuaları Literatüründeki Yeri

Arap şiirini bir araya getiren mecmuaların, farklı esaslar üzerinden teşkil edildikleri görülür. Bu esaslar; şair, muhit, kabile, edebî zevk, konu/tema ve garâbetu'l-ma'nâ olabilmektedir. Bunlar şu şekilde sıralanabilir (Tanâhî, 1988, s. 15; Gürkan, 2005, s. 88):

- Belirli bir şairin şiirlerini bir araya getiren mecmualar. Asmâî'nin 'Accâc'ın şiirlerini topladığı eseri gibi.
- Muallakât örneğinde olduğu gibi belirli bir şiir çevresine özgü şiirleri bir araya getiren mecmualar.
- Belirli bir kabileye ait şiirleri bir araya getiren mecmualar. Sükkerî'nin Hüzeyl kabilesine mensup şairlerin şiirlerini bir araya getiren eseri gibi.

- Şahsî edebî zevk esasına dayanan seçkiler. *Mufaddaliyyât*, *Asmaiyyât* ve *Cemheretu Eş'âri'l-Arab* gibi.
- Konu/tema esaslı mecmualar. Ebû Temmâm'ın *Hamâse*'si gibi.
- Mananın gizli oluşu ve anlaşılma güçlüğü üzerinden bir araya getirilen şiirler.

En eski örnekleri hicrî ikinci asrın sonlarına uzanan ve Uşnândânî'nin *Kitâbu Me'âni's-Şi'r* adlı eserinin de dâhil olduğu ebyâtu'l-me'ânî kitaplarının, “mananın kapalı oluşu ve anlaşılma güçlüğü” şeklinde tanımlanabilecek farklı bir kategori teşkil ettiği açıktır.

3.5. Eserin Ehemmiyeti

Uşnândânî'nin *Kitâbu Me'âni's-Şi'r* adlı eseri, müellifin hicrî 256 yılında öldüğü bilgisi kabul edildiğinde, ebyâtu'l-me'ânî türüne ait eserler arasında günümüze ulaşan en eski kitap olarak ortaya çıkmaktadır. Ebyâtu'l-me'ânî literatürünün günümüze ulaşmayan ilk örneklerinin nahiv ve sözlük çalışmalarıyla aynı döneme tarihleniyor olması göz önüne alındığında eserin önemi daha da artmaktadır.

Eser, isimleri mezkûr veya gayr-i mezkûr birçok şairin şiirlerini bir araya getirmesi bakımından da önemlidir. Bunun yanında Arap şiirinde kullanılan birtakım anlamsal terkip, tevriyeli/mecazlı ifade, garib lafız ve şiir temalarını bir araya getirmesi de eserin ehemmiyetini artıran hususlardandır (Ma'lûf, 2004, s. 2/68).

Eser, Arap şiirinde ebyâtu'l-me'ânî türüne ait önemli bir dilsel malzeme ihtiva etmekte; bir dil ve edebiyat kaynağı olarak belagat, nahiv ve iştikak ilimlerine ait meselelere değinmekte; Arapların Câhiliye dönemine ait birtakım inanış, gelenek ve mesellerine yer vermektedir. Kitabın bir başka özelliği, okuyucuya şiir zevki/tenkidi noktasında bir metot önermesi, sathî okumalarla anlaşılmayan mazmunların derin okumalarla ortaya çıkarılabileceğini göstermesidir. Kitap sözlüklerde bulunmayan bazı lafız ve sıygalar ihtiva etmesi, kimi şiir parçalarındaki tashifleri tashih etmesi bakımından da dikkat çekicidir (Tenûhî, 1969, s. 15; Hamed, 2016, 105).

3.6. Eserin Kaynakları

Uşnândânî'nin *Kitâbu Me'âni's-Şi'r* adlı eserinde kendisinden önceki yazılı eserlere atıf görülmez. Mevcut dil malzemesi eserde sözlü rivayet yoluyla aktarılır. Bu bağlamda Uşnândânî'nin zikrettiği isimler, beytin aktarıldığı rivayet kısmındaki isimler ile şerh kısmında atıfta bulunulan isimler olmak üzere iki başlıkta ele alınabilir.

Uşnândânî'nin isnatları iki isim üzerinde yoğunlaşır. Bunlar Tevvezî ve Tevvezî→Ebû 'Ubeyde şeklindedir (Uşnândânî, 1922, s. 8, 9, 11, 12, 16, 18,

19, 22, 26, 30, 37, 46, 47, 64, 67, 76, 107, 109, 113, 114, 118, 121, 130, 134). Bunun dışında Uşnândânî Cermî'den (Uşnândânî, 1922, s. 14, 49, 57, 70, 116, 129); Tevvezî kanalıyla Ahfeş'ten (Uşnândânî, 1922, s. 117); Cermî kanalıyla Ahfeş'ten (Uşnândânî, 1922, s. 89) ve yine Cermî kanalıyla Halil'den (Uşnândânî, 1922, s. 123) aktarımlarda bulunmaktadır. Bu isimlere ait yoğunluk sıralaması, eserin râvisi İbn Düreyd'in kitabın mukaddimesinde yer alan şu ifadeleriyle örtüşür:

Bu beyitleri Ebû Osmân Saîd b. Hârûn el-Uşnândânî'ye Meftah yolunda bir gemide okudum. Uşnândânî, bu beyitlerin bir kısmını bana Tevvezî'den (O da Ebû 'Ubeyde'den), bir kısmını Saîd b. Mes'ade Ebu'l-Hasen el-Ahfeş'ten, bazılarını ise Ebû Ömer el-Cermî'den rivayet etti (Uşnândânî, 1922, s. 6).

Uşnândânî, mezkûr isimler dışında, beyitlerden birini Abbâsî dönemi şairlerinden 'Umâre b. 'Akîl b. Bilâl b. Cerîr'den¹⁶ (ö. 239/853) rivayet etmiştir.

Uşnândânî'nin beyitlerin şerh edildiği kısımlarda atıfta bulunduğu isimler, lugavî/edebî meselelere ilişkin tartışılmalar bakımından önemlidir. Uşnândânî bu şerhlerde Ebû Hâtim es-Sicistânî, Asmaî, Ebû 'Ubeyde gibi isimleri tasrih etmiştir (Uşnândânî, 1922, s. 21, 104, 105, 113). Bu atıflarda beyitte geçen birtakım tasvirler için edebî rivayetler, bazı kelimelerin manalarına ve çoğul sıyıklarına dair izahlar, Ali b. Ebî Tâlib'in Aişe bint. Ebî Bekr ile olan çatışmasına dair rivayetler, ezdâd türünden kelimelerin kullanımlarına ilişkin örnekler bulunduğu görülmektedir.

3.7. Eserin Muhtevası ve Metodu

3.7.1. Esere Genel Bakış

Uşnândânî'nin *Kitâbu Me'âni's-Şi'r adlı eseri*, ebyâtu'l-meânî türünde kaleme alınmış bir eserdir. Anlaşılması ilk bakışta okuyucu için zor olan bu beyitler, yalnızca garib kelimelerin kullanımıyla değil aynı zamanda mecaz, tevriye ve istiare ile de ön plana çıkmaktadır.

Eserde 111 şiir parçası şerh edilmektedir. Uşnândânî bunlardan yalnızca on beş tanesinin şairini zikretmiş (Uşnândânî, 1922, s. 10, 11, 14, 17, 18, 27, 28, 44, 52, 54, 54, 76, 76, 101, 109); şairini belirtmediği şiir parçalarından bazılarını genel bir tanımlamayla Cahiliye şairlerine nispet etmiş (Uşnândânî, 1922, s. 59); bazılarını kabile ismi belirterek aktarmış (Uşnândânî, 1922, s. 9, 12, 13, 16, 22, 23, 26, 30, 34, 57, 64, 65, 77, 99, 123, 130); bazılarının müvelledûn ya da lusûs kategorisindeki şairlere ait olduğunu söylemiş (Uşnândânî, 1922, s. 46, 102, 114); bazılarını "Araplardan biri" kaydıyla aktarmış (Uşnândânî, 1922, s. 117); bir kısmı hakkında ise bilgi vermemiştir.

Uşnândânî'nin mezkûr tutumu, sözlü geleneğin hâkim olduğu erken dönem müelliflerinin genel bir âdeti olarak yorumlanabilir. Nitekim Sibeveyhi *el-Kitâb*'da birçok şiiirden, şairini belirtmeksizin istişhatta bulunmuştur. Aynı durum Ferrâ, Ahfeş el-Evsat, Ebû Zeyd el-Ensârî ve nispeten geç bir dönemde yaşamış Ebû Ali el-Fârisî'nin eserlerinde de görülmektedir. Erken dönem müellifleri, dilin/şiiirin derleyicileri olmaları ya da bunun çok yakınında bulunmaları itibariyle istişhat ettikleri beyitlerin şairlerinin adlarını zikretmeye gerek duymamışlardır (Tanâhî, 1988, s. 17). Abdulkâdir el-Bağdâdî'nin, buna ilişkin değerlendirmeleri şu şekildedir:

Özetle, kâili bilinmeyen bir şahit beyit eğer dil konusunda güvenilir (sika) bir isimden gelmişse kabul edilir. Aksi durumda kabul edilmez. Bu yüzden de Sibeveyhi'nin şahitleri, şairi bilinmeyen çok sayıda beyit ihtiva etmesine rağmen, en sağlam şahitler olarak kabul edilmiş ve herkes tarafından mutemet sayılmıştır (Bağdâdî, 1987, s. 1/16).

Eeserde şerhi yapılan şiiir parçalarının aksine, izah kısmında şahit olarak getirilen beyitlerin şairlerinin adları büyük ölçüde verilmektedir. Uşnândânî, şerhlerinde Hıdâş b. Züheyr el-'Amirî (cahiliye dönemi şairi), Nâbiğa ez-Zübyânî (ö. M. 604), Züheyr b. Ebî Sülmâ (ö. M. 610 [?]), Ebû Zübeyd et-Tâî (muhadram şair), Hansâ (ö. 24/645), Ebû Züeyb el-Hüzelî (ö. 28/648), Ahtal (ö. 92/710), Cerîr (ö. 110/728 [?]), Ferez dak (ö. 114/732), Zürrumme (ö. 117/735), Ru'be b. el-'Accâc (ö. 145/762), Beşşâr b. Bürd (ö. 167/783) ve daha başkaca şairlerin beyitlerini kullanmıştır (Uşnândânî, 1922, s. 8, 11, 13, 19, 20, 25, 29, 31, 40, 91, 108, 121, 129). Bu isimlerin ihticac dönemi şairleri oldukları görülmektedir. Uşnândânî'nin şerhte yer verdiği şairlerin muhtelif kabilelere mensup olup farklı dönemlerde yaşamış olmaları, onun kabile, asır veya herhangi bir edebî taassup şeklinden uzak olduğu yönünde yorumlanmıştır (Hamed, 2016, s. 106).

Uşnândânî'nin eserindeki şiiir parçaları, üslup ve içerik itibariyle Zürrumme'nin (ö. 117/735) *uhciyyetu'l-'Arab* olarak da bilinen meşhur kasidesindeki beyitlere benzetilmiştir (Krenkow, 1924, s. 134). Matla' beyti لَفْدٌ جَشَأْتُ نَفْسِي şeklinde başlayan kasidede beyitler çoğunlukla *rubbe vâvı* ile başlamakta ve birtakım vasıfları zikredilen şeylere dair mana lugazları özelliği göstermektedir (Bâhîlî, 1982, s. 3/1426-1450; Papoutsakis, 2009, s. 19).

Uşnândânî'nin eseri, İbn Kuteybe'nin aynı alana ait kitabıyla karşılaştırıldığında birtakım farklılıklar kendini gösterir. Buna göre İbn Kuteybe'nin kitabında beyitler konularına göre tasnif edilmiş ve şair isimleri çoğunlukla zikredilmiştir. Yine İbn Kuteybe'nin beyitlere ilişkin izahları, kitabını derlerken müracaat ettiği şerh/haşiye kitaplarından alınmış değerlendirmeler olarak yorumlanabilmektedir. Bu hususiyetler Uşnândânî'nin

eserinde bulunmamaktadır (Krenkow, 1924, s. 135). İki eser arasındaki bir başka karşılaştırmada ise Uşnândânî'nin ebyâtu'l-me'ânî literatüründe eski usulü temsil ettiği; yani konu veya tema tasnifine gitmeksizin seçtiği beyitlere izahlar getirdiği, İbn Kuteybe'nin ise yaptığı tematik tasnifle bu alanda bir yeniliği başlattığı belirtilmiştir (Sadan, 2003, s. 71).

3.7.2. Eserin Tertibi ve Şerh Yöntemi

Eserde yer alan beyitlerde çeşitli konulara dair ve farklı anlam alanlarına ait birtakım kavramlar/nesnelere betimlenmektedir. Uşnândânî, anlaşılması güç ve okuyanı uzak manaya götürebilecek lafızları izah ederken şairin maksadını ortaya koymak için “Şu şeyi anlatıyor.” (يُصِفُ), “Şunu söylüyor.” (يَقُولُ), “Şunu kastediyor.” (يُرِيدُ) gibi ifadeler kullanır.

Uşnândânî'nin şerh metodu şu şekilde gösterilebilir (Ebû Gurâre, 2024, 672):

- Öncelikle şiir parçaları “Uşnândânî bana şöyle inşad etti.” (أُنشَدَنِي) (أَبُو عَمَّانِ الْأَشْنَانِدَانِي) ifadesiyle verilir. Eserde şerh edilen şiir parçalarından 91 tanesi iki beyitten; 19 tanesi bir beyitten ve 1 tanesi üç beyitten oluşmaktadır.
- Beyitler topluca şerh edilir. Her beyit için ayrı ayrı şerh yapılmaz.
- Hangi nesne veya kavramdan bahsedildiği “Şair şu şeyi anlatıyor...” (يُصِفُ) vb. ifadelerle belirtilir.
- Bazen sadece belirli lafızlar izah edilir. Bu durumda söz konusu lafızların lügat manaları verilir, ilgili şiir parçasında hangi anlamda kullanıldığı açıklanır, beyitteki diğer lafızlara değinilmez. Bazen de beyitteki tüm lafızlar ayrı ayrı izah edilir.
- Lafızlar izah edildikten sonra “Şair diyor ki...” (يَقُولُ) ifadesiyle şiir parçasının genel manası ortaya konulur.
- Bazen lafızlara değinilmeksizin sadece beytin genel manası verilip diğer beyte geçilir.

Şerhlerin genel itibarıyla lügat, iştikak ve nevâdir alanlarında olması; bazı terkiplerin izahında Arapların birtakım inanış, gelenek ve mesellerine yer verilmesi; bazı beyitlerde nahiv konularına değinilmesi, beytin hangi münasebetle veya hangi olay üzerine söylenmiş olduğunun belirtilmesi, beytin genel manasının ya da lafızların manalarının başka şairlerin şiirlerinden örneklerle açıklanması gibi hususiyetler; Uşnândânî'nin şerh metoduna dair diğer hususiyetler olarak ortaya çıkmaktadır.

3.7.3. Eserdeki İstişhatlar

Uşnândânî'nin, şerh kısmında Kur'an-ı Kerim, meseller, başka şiir beyitleri ve Arapların herhangi bir nesneyi nitelerken ya da bir durumu betimlerken kullandıkları birtakım ifadelerden (akvâl-i Arab) istişhatta bulunduğu görülür.

Uşnândânî, kitabında üç yerde Kur'an'dan şahit getirmiştir. Bunlardan ilki, *en* (أَنْ) edatından sonra gelen *lâ* (لَا) nefiy edatının hazfî meselesine dairdir. Uşnândânî, öldürülen babalarının intikamını almadıkça süt içmeyeceklerine yemin eden gençler hakkındaki *أَيُّ لَا يَشْرَبُوا اللَّبَنَ* ifadesini, *أَلَوْ بِأَبَائِهِمْ أَنْ يَشْرَبُوا اللَّبَنَ* diyerek açıklamış ve *أَنْ تَسْجُدَ أَنْ تَسْجُدَ* ayetini¹⁷ bu konuda şahit olarak kullanmıştır. Nitekim ayet *مَا مَنَعَكَ أَنْ لَا تَسْجُدَ* (Seni alıkoyan nedir ki secde etmiyorsun?) manasındadır (Uşnândânî, 1922, s. 87).

Uşnândânî'nin Kur'an'dan getirdiği ikinci şahit, muhaffef tekit nûnunun vakf durumunda elif harfine kalbedilmesine dairdir. İlgili beytin sonunda yer alan *تَوْسَمًا* ifadesinin aslının *تَوْسَمَنَّ* olduğunu belirten Uşnândânî şöyle bir çözümleme yapar:

Şair, *tevessemâ* (تَوْسَمًا) ifadesiyle, sonundan muhaffef nûn bulunan *tevessemen* (تَوْسَمَنَّ) ifadesini kastetmiştir. Zira vakf durumunda mezkûr nûn, elif harfine kalbedilir. Tıpkı *لَتَسْفَعَنَّ* ayetinin vakf durumunda *لَتَسْفَعَنَّ* şeklinde okunması gibi (Uşnândânî, 1922, s. 106).

Uşnândânî'nin Kur'an'dan getirdiği üçüncü şahit, *hasrâ* (حَسْرَى) kelimesinin manasına dairdir. Uşnândânî, beyitte gözün bir sıfatı olarak kullanılan kelimenin “yorgun, yorulmuş” manasına geldiğini belirtir.

Hasrâ (حَسْرَى), *mu'yiyetun* (مُعْيِيَةٌ) [yani yorulmuş] demektir. Araplar, yorulduğu vakit deveye *nâkatun hasîr* (نَاقَةٌ حَسِيرٌ) ifadesini kullanırlar. Yine bu manada olmak üzere Allah Azze ve Celle [Kur'an'da¹⁸] *هو حَسِيرٌ وَهُوَ حَاسِبًا* buyurmuştur (Uşnândânî, 1922, s. 112).

Uşnândânî'nin Kur'an'dan istişhatta bulunduğu meseleler; hazif, kalb ve delalet konularına dair meseleler olarak ortaya çıkmaktadır. Burada takip edilen metot, tartışmalara girilmeksizin ayetteki ifadenin zikredilmesi ve ilgili kullanımın gerekçesinin zikredilmesi şeklindedir.

Uşnândânî'nin mesellerden getirdiği şahitler; kelimenin Arap dilindeki varlığı, manasının tespiti veya istikakına dair olabilmektedir. Bu mesellerin yanında Uşnândânî'nin cahiliye dönemi Araplarının birtakım adetlerine ve inanışlarına değindiğini de belirtmek gerekir. Uşnândânî, bu değinilerinde “Araplar cahiliye dönemindeyken ...”, “Araplar şöyle yaparlar ...”, “Araplara

göre ...” ve “Araplar şöyle inanırlar ...” gibi ifadeler kullanmaktadır (Uşnândânî, 1922, s. 16, 20, 47, 77, 87, 97).

Uşnândânî'nin Arapların herhangi bir nesneyi nitelemek ya da bir durumu betimlemek için kullandıkları birtakım sözlerden (akvâl-i Arab) istişhatta bulunması, onun lügat bilgisinin genişliğini gösteren hususlar arasındadır. “Araplar cariyeyi ateş parçası (شعلة نار) olarak nitelendirirler (Uşnândânî, 1922, s. 7)” ya da “Araplar ‘Falan kimse filancanın elbisesi içindedir (في ثوب فلان)’ derken ‘Onun katilidir.’ demek isterler (Uşnândânî, 1922, s. 19)” gibi ifadeler buna örnek olarak gösterilebilir.

Buradaaaa

3.8. Eserdeki Dilbilimsel Çözümleme Düzeyleri

3.8.1. Ses Dizgesine Dair Hususlar

Uşnândânî'nin dilin ses dizgesiyle ilgili olarak zikrettiği iki husus, kalb olgusu etrafında şekillenmekte; bunlardan biri lügat farklılıkları diğer ise vakf olgusu üzerinden gereçlendirilmektedir.

Uşnândânî, kalb olgusu bağlamında birtakım lafızlarda görülen lügat farklılıklarına değinmiştir. Bunlardan biri *bekiye* (بقي) fiilidir. Bu fiil bazı Arap kabileleri tarafından *bekā* (بقا) şeklinde telaffuz edilmektedir. Uşnândânî'nin konuyla ilgili ifadeleri şu şekildedir:

“Kelimenin *bekā* (بقا) şeklindeki telaffuzu Tay kabilesinin lügatidir. *Onlar bekā ve-mâ fenâ* (بقا وما فنا) derler. Bu şekilde telaffuz eden başka Arap kabileleri de vardır. Sa‘d kabilesinden olan Müstevgir’in¹⁹

هَلْ مَا بَقَا إِلَّا كَمَا قَد فَاتْنَا يَوْمَ يَجِيءُ وَلَيْلَةٌ تُخْذُونَا

beytinde görüldüğü gibi... (Uşnândânî, 1922, s. 116).”

Halîl b. Ahmed, mezkûr fiilin *bekā* (بقا) şeklindeki telaffuzunun bir lügat olduğunu kabile ismi belirtmeksizin dile getirir (Halîl b. Ahmed, 1980, s. 5/230). Uşnândânî sonrası telif edilmiş sözlüklerde ise bunun Tay kabilesinin lügati olduğu tasrih edilmektedir (Cevherî, 1995, s. 6/2284; Fârâbî, 1974, s. 2/138). İbn Fâris, böyle bir kullanımı şu şekilde gereçlendirmiştir:

“Tay kabilesi halkı, kesra ile yâ harfinin bir araya gelmesini kerih görürler. Bu yüzden de yâ harfinden önceki harfi fethalı telaffuz ederler. Bu durumda yâ harfi elife kalb olur. *Câriyetun* (جارية) kelimesini *cârâtun* (جارات), *bâniyetun* (بانية) kelimesini *bânâtun* (باناة) ve *nâsiyetun* (ناصية) kelimesini *nâsâtun* (ناصاة) şeklinde söylerler (İbn Fâris, 1946, s. 1/276).”

Uşnândânî'nin kalb konusunda değindiği hususlardan bir diğeri, muzârî fiile bitişen muhaffef tekit nûnunun vakf durumunda elif harfine kalbedilmesidir. Konuyla ilgili Kur'an'dan لَسْفَعًا ifadesini²⁰ de şahit getiren Uşnândânî, buradaki kalb olgusunu vakf olgusu ile gerekçelendirmiştir (Uşnândânî, 1922, s. 106).

3.8.2. Sarf İlimine Dair Hususlar

Uşnândânî'nin, kelimelerin çoğul/tekil formlarını zikretmek dışında, biçim düzeyinde değerlendirilebilecek çözümlemelerinden bir kısmı iştikak, bir kısmı da vezin olgusuyla ilgilidir.

Uşnândânî, iştikakta asıl olan unsurun mastar ya da fiil olduğuna yönelik herhangi bir tartışmaya girmez. Ancak burada dikkat çeken husus, onun bazen mastarı bazen de fiili temele koymasındadır. Kimi çözümlemelerinde “*el-‘amûc* (العُمُوج), *multevî* (المُتَوِي) manasındadır ve *te‘ammuc* (التَّعْمُج) kelimesinden türetilmiştir (Uşnândânî, 1922, s. 10)” ve “*Deysem* (الديسم) kelimesi, *desem* (الديسم) kelimesinden müştaktır (Uşnândânî, 1922, s. 16)” ifadelerinde görüldüğü üzere mastara vurgu yapan Uşnândânî, bazı değerlendirmelerinde ise fiili ön plana çıkarır. Nitekim onun, “zevce” manasına gelen ‘*irs* (العِرْس) kelimesine dair “‘*İrs* (العِرْس), *Arapların ‘çocuk annesine ülfet etti* (عَرَسَ الصَّبِيَّ بِأَمَةٍ) sözlerindeki ‘*arise* (عَرَسَ) fiilinden alınmıştır (İbn Düreyd, 1987, s. 2/715)” ifadelerinde bunu görmek mümkündür. Bununla birlikte Uşnândânî'nin iştikakta asıl olan unsur tartışmasına doğrudan değinmeyip ilgili kelimenin anlamsal köklerine göndermelerde bulunduğu hususu da göz önünde bulundurulmalıdır.

Uşnândânî'nin bazı kelimelerin vezinlerini de zikrettiği görülür. Bunlardan biri, onun *tetâul* (التَّطَال) kelimesiyle ilgili “*Tetâul* (التَّطَال), *tefâ‘ul* (التَّفَاعُل) [vezninden]dir ve vücudu kaldırmak (رَفَعُ الطَّل) ibaresinde[ki *talel* (الطَّل) kelimesinden]dir. (Uşnândânî, 1922, s. 112)” ifadesidir. İfade, mastara vurgu yapmakla birlikte, camid isimlerden iştikak olgusu bağlamında değerlendirilebilir. Zira Uşnândânî, beyitte mâzî sıygada geçen *tetâlele* (تَطَالَل) fiilinin mastarının *tetâul* (التَّطَال) olduğunu, bunun da *talel* (الطَّل) kelimesinden türetildiğini belirtmektedir. Bu değerlendirme, iştikakta asıl olanın fiil ya da mastar olmadığı, zira Arapçada camid isimlerden de kelimeler türetildiği (İskenderî, 1935, s. 232), dolayısıyla iştikakta asıl olanı kök harfler olarak (örneğin ك - ت - ب gibi) kabul edip fiil ve mastarın her ikisini de bu asıldan müştak saymak gerektiği yönündeki görüş (Temmâm Hassân, 1994, s. 167) bağlamında daha da önemli hale gelmektedir.

3.8.3. Nahiv İlimine Müteallik Meseleler

Uşnândânî, nahiv ilmine taalluk eden meselelerde Basra veya Kûfe ekollerine sarîh bir atıfta bulunmaz. Ancak yaptığı gramatik çözümlemelerden,

onun hangi ekole meylettiği tespit edilebilir. Uşnândânî'nin dilin sözdizimi dizgesiyle ilgili olarak istisna üslubu, hazf, lağv ve tenâvüb olgularına değinmiştir.

Munkatı' İstisnânın İmkânı: Sebeb-Müsebbeb İlişkisi

Uşnândânî, su kırbasının betimlendiği bir beytin şerhinde “deri” kelimesinin “su” kelimesinden istisna edildiği bir ifadeyle ilgili olarak şöyle der:

Araplar, aralarında sebep-müsebbeb ilişkisi bulunuyorsa, bir şeyi kendi cinsinden olmayan bir şeyden istisna ederler (Uşnândânî, 1922, s. 33).

Uşnândânî'nin, fikhu'l-luga türünden eserlerdeki ifadelerle benzer bir üsluba sahip mezkûr ifadesi, aşağıdaki beyitle ilgilidir.

فَقِيلَ لَهُ صُنْهَا فَمَا لَكَ غَيْرُهَا بِعَاقِبَةٍ إِلَّا التَّجَاءُ الْمَعْرُودُ

“Ona şöyle denildi: O kırbayı (yani kırbadaki suyu) muhafaza et. Zira elinde onun dışında uzunca bir deriden başka bir şeyin yok.”

Beyitte “uzunca deri” anlamındaki المعرود ifadesi, غيرها ifadesindeki zamirin işaret ettiği “kırba” kelimesinden, dolayısıyla da kırbanın içindeki sudan istisna edilmiştir. Uşnândânî “*Necâ' (النَّجَاء) kelimesi, mâ' (الماء) kelimesinden istisna edilmiştir, hâlbuki onun cinsinden değildir* (Uşnândânî, 1922, s. 33)” demekte, ardından da bunu sebep-sonuç karinesi üzerinden talil ederek başka şiiirlerden istişhatta bulunmaktadır.

Hazf: İzâfet Takdiri-Edat Takdiri

Uşnândânî, Arap dilindeki bazı ifadelerde, en (أَنْ) edatından sonra nefiy lâ'sının (لَا) mahzûf olduğu görüşündedir. Nitekim o,

مَا عِبْتِ وَيَيْتُكَ مِنْ فَيْئَانِ الْعَادِيَةِ أَلَوْ بِأَبَائِهِمْ أَنْ يَشْرَبُوا اللَّبْنَ

“Yazık sana! Babalarının intikamı alınmadıkça süt içmeyeceklerine yemin eden, saldırgan atlara sahip bu gençlerde ne kusur buldun.”

beytindeki أَنْ ifadesini يَشْرَبُوا اللَّبْنَ şeklinde takdir etmiştir (Uşnândânî, 1922, s. 87). Uşnândânî'nin mezkûr çözümlemesi, Kûfe nahiv ekolüne mensup nahiv bilginlerinin görüşleriyle örtüşmektedir. Nitekim Basrahlılar bu tür ifadeleri أَنْ كراهة şeklinde takdir ederlerken Kûfeli nahiv bilginleri لَا takdiri üzerinden çözümlemişlerdir (Endelüsî, 1993, s. 3/467).

Lağv: Mâ Edatının Zâid Oluşu

Uşnândânî, aşağıdaki ifadelerinde *mâ* (ما) edatının zâid olarak kullanılması hususunda Basra nahiv ekolünün ıstılahlarından biri olan “lağv” terimini kullanmıştır.

“Şairin

أَلَا لِلَّهِ مِـــــــا مـــــــا رُذِيَ خُـــــــرُوبِـــــــ حَوَاهِ بَيْنَ حِصْنَيْهِ الظَّلَامِ

[“Ah savaşlarda kaya gibi sağlam duran! Şimdi iki yanını kabir toprakları sardı.] beytinde *mâ* (ما) lağvdir (Uşnândânî, 1922, s. 89).”

Nahiv ilminde bir dilsel birim için kullanılan zâid tanımlaması, o birimin âmil-mamûl ilişkisi içinde zâid olduğu, dolayısıyla i‘râb sistemi içinde herhangi bir taallukunun bulunmadığı anlamına gelir. Burada ziyade, söz konusu ögenin manasızlığını ifade etmez. Nahiv bilginlerinin “lafız açısından zâid” (زائد من جهة) veya “i‘râb bakımından zâid” (زائد في الإعراب) gibi tanımlamaları bu maksada matuftur. Kaynaklarda ziyade olgusunu ifade etmek için lağv, haşv ve sıla terimleri de kullanılmış; bunlardan ziyade ve lağv terimlerinin Basra, haşv ve sıla terimlerinin ise Kufe nahiv ekollerine ait olduğu belirtilmiştir (Zerkeşî, 1995, s. 3/72). Nitekim Sîbeveyhi *فَبِمَا نَفَعْنَاهُمْ مِثْلَهُمْ* ayetindeki²¹ *mâ* (ما) edatını “lağv” olarak nitelendirmiş, edatın amel bakımından bir işlevi bulunmadığını ve tekit maksadıyla kullanıldığını belirtmiştir (Sîbeveyhi, 1982, s. 1/180). *el-Kitâb*’ın şârihi Sîrâfî, bu durumu şu şekilde izah etmiştir:

Sîbeveyhi, edatın tekit için kullanıldığını belirterek aslında buradaki lağvin manasını açıklamış; böylece herhangi bir kimsenin cümledeki bir edatın hiçbir mana taşımadığı halde kullanılabileceği vehmine kapılmasının önüne geçmiştir. Zira tekit, sahih bir manadır (Sîrâfî, 2008, s. 5/98).

Zerkeşî de Sîbeveyhi’nin ifadelerini tıpkı Sîrâfî gibi yorumlamış ve özellikle Kur’an’daki ifadelere yönelik lağv veya ziyade terimlerinin hiçbir surette mana cihetinden ele alınamayacağını vurgulamıştır:

Burada dilsel birimin zâid oluşu şu manaya gelir: Söz konusu birim olmadan -yani tekit olmaksızın- cümlelerin temel manası²² tamamlanmıştır. Birimin dâhil olması ise cümleye yeni bir mana yani tekit manası katmıştır. Zira hikmet sahibi olan vazedici, bir şeyi mutlaka bir mana için vazedir (Zerkeşî, 1995, s. 3/74).

Uşnândânî, lağv teriminde görüldüğü üzere, bazı meselelerde Basra, bazılarında ise Kufe nahiv ekolünün görüşleri/ıstılahları üzerinden çözümlemeler yapmıştır. Bu durum, Uşnândânî’nin, Basralı olmasına rağmen

mezhep taassubu taşımadığı, iki nahiv ekolünün görüşlerini cemettiği yönündeki hükmün (Ömer Ferrûh, 1981, s. 2/369) isabetli olduğunu göstermektedir.

Tenâvüb: Harf-i Cerlerin Birbirlerinin Yerine Kullanılması

Bir dilsel unsurun başka bir unsurun yerine konulması (إقامة شيء مقام شيء) şeklinde tanımlanan tenâvüb olgusunun sözdizimsel, morfolojik ve semantik düzeylerde belirlenimleri vardır (Aydın, 2022, s. 503). Buna göre mef'ûlün bih'in fâilin yerine geçerek nâibu'l-fâil adını alması, olgunun sözdizimsel düzeydeki bir tezahürüne, masdarın fiil yerine kullanılması morfolojik/sözdizimsel düzeyine, nidâ veya temenni üsluplarında görüldüğü üzere bazı edatların bazı fiillerin yerine geçmesi ise semantik/sözdizimsel boyutuna örnek olarak gösterilebilir (Necîb, 1985, s. 233). Arap dilinde kelime tasnifi açısından ele alındığında tenâvüb olgusunun isim-isim, fiil-fiil ve harf-harf gibi karşıtlıklar üzerinden incelendiği görülmektedir (Abdullah Sâlih Babe'ir, 2010, s. 208, 271, 355, 395; Kattan, 2022, s. 209).

Mezkûr dil olgusu, klasik kaynaklarında *vaz/mahal* (المَصْدَرُ ههنا في موضع) (فَاعِلٌ), *hurûc* (عَنْ مَكَانِ الْبَاءِ), *keynûnet* (عَنْ مَكَانِ الْبَاءِ), *niyâbet* (فَقَدْ نَابَتْ إِلَّا), *ikâme* (إِقَامَةُ الْكَلِمَةِ مَقَامَ الْكَلِمَةِ) ve *ta'vîz* (التَّعْوِيزُ) gibi kavramlar kullanılarak ifade edilmiştir (Sîbeveyhi, 1982, s. 1/370; Ferrâ, 1980, s. 2/15-16; Zeccâcî, 1986, s. 74; İbn Cinnî, 2006, s. 2/274; İbn Hişâm, 1995, s. 3/246; İbn Fâris, 1993, s. 235). Modern dönemde ise tenâvüb dışında mu'âkabe, te'âkub ve ta'addüd kavramların kullanıldığı görülür (Temmâm Hassân, 2006, s. 2/33; İbrahim İvaz Hüseyin, 2006, s. 28; Temmâm Hassân, 2009, s. 211).

Uşnândânî, tenâvüb olgusuna harf-i cerlerin birbirlerinin yerine kullanılması bağlamında ve herhangi bir tanımlama yapmaksızın değinmiştir. Onun,

وَأَعْبَرَ وَأَلْبِثَ الْحَقَائِبَ شَطْرَهُ وَسَاوَرَهُ فِي غَارِبٍ وَجْرَانِ

“Nice izleri silinmiş yollar katettim. Yarısına yüklerimi emanet etmiştim, kalan kısmı da devemin omuzları ve boynu üzerindeydi.”

beytindeki *fî* (فِي) harf-i cerine dair “*Fî* (فِي) *burada 'alâ* (على) *manasındadır* (Uşnândânî, 1922, s. 35)” şeklinde tercüme edilebilecek *فِي ههنا بمعنى على* ifadesini; *فِي ههنا في موضع على* şeklinde yorumlamak ve Sîbeveyhi'nin kullandığı *mevdi* (مَوْضِعٌ) terimi üzerinden ele almak mümkündür.

3.8.4. Anlama İlişkin Hususlar

Uşnândânî'nin, dilin anlam dizgesiyle ilişkili olarak terâdüf, iştirak ve ezdâd olgularına değindiği görülür.

Uşnândânî'nin ifadelerinden onun Arap dilinde **terâdüf** olgusunun vukuunu kabul ettiği anlaşılmaktadır. Terâdüf olgusuna değindiği yerlerde konuya dair tartışma veya çözümlemelere girmeyen Uşnândânî, “*intesaytu 'ş-şey'e (التَّصَيُّتِ الشَّيْءِ) ve i'temtuhû (عَمَّتُهُ) ve imtehartuhû (امْتَحَرَّتُهُ) ve istafeytuhû (اصْطَفَيْتُهُ) fiilleri aynı manadadır (Uşnândânî, 1922, s. 8)*” ifadesinde görüldüğü üzere aynı manaya gelen kelimeleri sıralamaktadır. Buna göre mezkûr fiiller “bir şeyi seçmek, başka nesnelere ayırmak” manasında birleşmektedir.

Uşnândânî'nin konuya ilişkin tartışmalara değinmemiş olması, o dönemde dilciler arasında böyle bir tartışmanın henüz bulunmadığı ihtimaliyle izah edilebilir (Ferâc, 2016, s. 3416). Ancak bu ihtimale ihtiyatla yaklaşılmalıdır. Nitekim Asmaî (ö. 216/831), Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm (ö. 224/838) ve Riyâşî (ö. 257/871) gibi isimlerin bu konuda eserler yazdığı; İbnu'l-A'râbî (ö. 231/846) gibi isimlerin terâdüfün vukuunu inkâr ettiği bilinmektedir (Asmaî, 1951; Kâsım b. Sellâm, 1988; İbnu'n-Nedîm, 2010, s. 89; Müneccid, 1997, s. 18, 37). Uşnândânî'nin bu eserlere muttali olmadığı ya da terâdüfün vukuu konusunda kesin kanaat sahibi olduğu düşünülebilir.

Uşnândânî, terâdüf terimini kullanmamıştır. Araştırmalar, Sîbeveyhi'den itibaren ele alınan mezkûr olgu için terâdüf terimini kullanan ilk ismin Rummânî (ö. 384/994) olduğunu göstermektedir (Rummânî, 1987; Müneccid, 1997, s. 31).

Uşnândânî'nin **iştirak** konusundaki tutumu, terâdüf konusundaki tutumuna benzerdir. O, burada da kavramsal veya teorik tartışmalara girmeksizin bazı kelimelerin birden çok manası olduğuna değinir. Bunlardan biri *semâ* (سماء) kelimesidir.

Semâ kelimesinin dilde birçok anlamı/kullanımı (مَوْضِع) vardır. Bunlardan biri bilindiği üzere gökyüzüdür. Bir diğeri evin tavanıdır. Semâ, yağmurun çıkardığı otlar için de kullanılır... Semâ kelimesi bizzat yağmur anlamına da gelir (Uşnândânî, 1922, s. 72).

Uşnândânî mezkûr ifadelerinde iştirak olgusuna dair *vaz'* veya *istimal* tartışmalarına girmeksizin kelimenin manalarını sıralar. Sıralanan manalarda mecaz olgusu bağlamında teşbih ve sebep-sonuç karinelerinin bulunduğu açıktır. Bununla birlikte Uşnândânî'nin doğrudan istimal terimini kullanmayıp *vaz'* ile aynı kökten gelen *mevdi'* kelimesini tercih etmesi de dikkate değerdir.

Uşnândânî, dilin anlam dizgesiyle ilişkili olarak temas ettiği hususlardan biri olan **ezdâd** konusunda, *nâhil* (النَّاهِل) ve *cevn* (الْجَوْن) kelimeleri bağlamında, dil bilginlerine atıfla “*ezdâd türünden olduğunu iddia etmişlerdir, o görüştedirler (زَعَمُوا)*” ya da *onlara göre... (عِنْدَهُمْ)*” gibi ifadeler kullanır (Uşnândânî, 1922, s. 7, 14, 113). Bu durum, onun Arap dilinde *ezdâd* türünden

kelimelerin vukuu konusunda çekimser bir tutum taşıdığı yönünde yorumlanmıştır (Ferâc, 2016, s. 3418).

3.9. Eserin Etki Alanı

Uşnândânî'nin *Kitâbu Me'âni'si*-*Şi'r* adlı eseri üzerine herhangi bir telhis veya şerh görülebildiği kadarıyla yapılmamıştır. Ancak birçok şiir ve edebiyat kaynağının yanı sıra nahve dair bazı kaynaklarda da esere atıflar yapıldığı görülür. Kitabın etki alanı itibariyle dikkate değer olan bu atıflara dair iki örnek sunulabilir. Bu bağlamda Uşnândânî'nin adını tasrih eden müelliflerden biri İbnu'l-Habbâz (ö. 638/1241 [?]), diğeri Şâtıbî'dir (ö. 790/1388).

İbnu'l-Habbâz *mâ el-hicâziyye* bahsinde مَا هَذَا بَشَرًا ve مَا هُنَّ أُمَّهَاتِهِمْ ma ayetlerini²³ zikrettikten sonra Uşnândânî'nin ve kitabının adını zikrederek mezkûr edatın amelini dair şahit beyitler sunar. Nitekim *Kitâbu Me'âni'si*-*Şi'r*'de zikredilen beyitlerde edat, haberde nasb ameli yapmaktadır (Uşnândânî, 1922, s. 67; İbnu'l-Habbâz, 2007, s. 145).

İbnu'l-Habbâz, zahir bir ismin zamirden bedel olması konusunda da yine Uşnândânî'nin bir beytini şahit göstermiş ve bunu “*Uşnândânî'nin Me'âni'sinde şöyle gördüm* (İbnu'l-Habbâz, 2007, s. 277)” ifadesiyle akarmıştır.

Uşnândânî'nin adını tasrih eden müelliflerden bir diğeri olan Şâtıbî, *mâ* (ما) edatının amelini dair görüşleri değerlendirirken şu ifadeleri kullanır:

Asmaî, ‘Arap şiirinde *mâ* (ما) edatının haberinin nasbedildiğine dair hiçbir şey duymadım.’ demiştir. [Ancak] Sîrâfî, İbn Düreyd'in kendilerine Uşnândânî'nin *Me'âni'sinden* şu beyitleri inşad ettiğini söylemektedir... (Şâtıbî, 2007, s. 2/226).

Sözü edilen beyitler, içinde مَا هُمْ أَوْلَادُهَا ifadeleri geçen ve İbnu'l-Habbâz'ın da naklettiği beyitlerdir. Şâtıbî, bunun dışında مَا edatının حَتَّى anlamında/işlevinde kullanımına dair yine Uşnândânî'ye atıfta bulunmakta ve “*Bunun bir şahidi de Uşnândânî'nin Abdullah b. Sa'lebe'nin şiirinden inşad ettiği şu ifadelerdir...* (Şâtıbî, 2007, s. 6/33)” demektedir.

Sonuç

Arap dili ilimlerine ait müellefatın hicrî ikinci yüzyılın ikinci yarısından itibaren çeşitlilik arz ettiği görülür. Bu müellefatı oluşturan kategorilerden biri de ebyâtu'l-me'ânî eserleridir. Ebyâtu'l-me'ânî, anlaşılması ilk bakışta zor olan şiir beyitlerini ifade eder ve yalnızca garib lafızların kullanımıyla değil; mecaz, tevriye ve istiare ile de ön plana çıkar. Ebyâtu'l-me'ânî literatürünün, alana ait ilk eserin müellifi olan Mufaddal ed-Dâbbî'nin (ö. 170/786) ölüm tarihi dikkate alındığında, nahiv ve sözlükbilim çalışmalarıyla neredeyse eş zamanlı olarak

ortaya çıkması bu noktada önem kazanır. Arap şiirinin; bölge, kabile, şair, konu ve şahsî edebî zevk gibi farklı kategoriler üzerinden birçok antolojiye konu olduğu bilinmektedir. Mezkûr kategorilere dâhil edilmesi gereken bir madde de mananın gizli oluşu ve anlaşılma güçlüğüdür. Zira bu tür şiir parçalarını bir araya getiren ebyâtu'l-me'ânî eserlerinin, diğer esaslar üzerinden oluşturulmuş şiir mecmuaları gibi erken dönemlerden itibaren telif edildiği görülmektedir.

Uşnândânî'nin *Kitâbu Me'âni'ş-Şi'r* adlı eseri, müellifin ölüm tarihi hicrî 256 yılı kabul edildiğinde, ebyâtu'l-me'ânî literatürü içinde günümüze ulaşan en eski tarihli eser olarak ortaya çıkmakta; müellifin ölüm tarihi hicrî 288 olarak kabul edildiğinde ise alanın en önemli eserlerinden biri olarak görülen İbn Kuteybe'nin *el-Me'âni'l-Kebîr*'inden sonra ikinci sırada gelmektedir. Uşnândânî, kitabında, lugavî izahların ağırlıklı olduğu, konu/tema tasnifi içermeyen eski usulü takip etmiş; seçtiği şiir parçalarındaki lafızların Arap dilindeki kullanımlarını ve iştikaklarını verdikten sonra şairin maksadını izah yoluna gitmiştir. Arap şiirinde ebyâtu'l-me'ânî türüne ait önemli bir dilsel malzeme ihtiva eden eser; Asmaî, Ebû Ubeyde, Ahfeş ve Cermî gibi isimlere uzanan rivayet ve yorum zincirleriyle bir dil ve edebiyat kaynağı olarak öne çıkmakta, İbn Düreyd ve Sîrâfi gibi isimlerin aktarımlarıyla önemli bir etki alanı yaratmaktadır. Bunun yanında eser Arapların cahiliye dönemlerindeki bazı geleneklerine ve kullandıkları mesellere değinmesi, sözlüklerde bulunmayan birtakım lafız ve sıygalar ihtiva etmesi, kimi dilsel kullanımların gerekçelerini ortaya koyması (talil), bazı beyitlerdeki tashiflere işaret etmesi bakımından da dikkat çekicidir.

Kaynaklarda adı efrâd bilgisiyle öne çıkan isimler arasında zikredilen Uşnândânî'nin ilmî yönü, eserinde açıkça görüldüğü üzere, lügat, şiir, edebî rivayetler ve özellikle garip lafızlar üzerinde yoğunlaşır. Nitekim tabakat kitaplarında onun için en çok lügavî ve râviye sıfatları zikredilmektedir. Bununla birlikte onun kitabında bazı nahiv meselelerine yer verdiği; bunların bir kısmında Basra, bazılarında ise Kûfe nahiv ekolünün görüşleri/ıstılahları üzerinden çözümlemeler yaptığı görülür. Bu durum, onun Basralı olmakla birlikte mezhep taassubu taşımadığı, iki nahiv ekolünün görüşlerini cemettiği yönündeki yorumun vakıa mutabık olduğunu göstermektedir. Benzer bir sonuca, Uşnândânî'nin seçtiği şiir beyitleri üzerinden de ulaşılabilir. Nitekim eserde muhtelif kabilelere mensup ve farklı dönemlerde yaşamış şairlerin şiirleri yer almaktadır. Bu da Uşnândânî'nin herhangi bir edebî taassup türünden uzak olduğunu göstermektedir.

Kaynakça

- Abdulkerîm, M. E. (1992). *el-Vasît fî Târîhi'n-Nahvi'l-Arabî*. Riyad: Dâru's-Şevâf.
- Abdullah, S. B. (2010). *Zâhiratu'n-Niyâbe fî'l-'Arabîyye*. Mükellâ: Dâru Hadramut.
- Abdusselam, M. H. (1997). “Dipnotlar”. *Hizânetu'l-Edeb*. (mlf. Abdulkâdir el-Bağdâdî). Kahire: Mektebetu'l-Hancî.
- Askerî, E. H. (1988). *Cemheretu'l-Emsâl*. (thk. Ahmed Abdusselam). Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- . (2003). *Dîvânu'l-Me'ânî*. (thk. Ahmed Selim Gânim). Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî.
- Asmaî. (1951). *Kitâbu Mâ İhtelefet Elfâzuhû ve İttefekat Me'ânîhi*. (thk. Muzaffer Sultan). Dımaşk: el-Matbbatu'l-Hâşimiyye.
- 'Avvâd, K. (1982). *Akdemu'l-Mahtûtâtî'l-Arabîyye fî Mektebâtî'l-Âlem*. Bağdat: Vizâratu's-Sekâfe ve'l-İ'lâm.
- Aydın, B. (2022). “Sarfî Niyâbet Kavramı Bağlamında Bağlamsal Unsurların Gramatik Çözümleme Üzerindeki Belirleyiciliği”. *İslara Uluslararası İslam Araştırmaları Kongresi Bildiriler Kitabı*. (ed. Erdem Can Öztürk-Mahmud Esad Erkaya. 498-513). Ankara: Hacı Bayram Veli Üniversitesi Yayınları.
- Bağdâdî, A. (1997). *Hizânetu'l-Edeb*. (thk. Abdusselam Muhammed Harun). Kahire: Mektebetu'l-Hancî.
- . (1993). *Şerhu Ebyâti Muğni'l-Lebîb*. (thk. Abdulaziz Rabâh-Ahmed Yusuf). Dımaşk: Dâru's-Sekâfe.
- Bağdâdî, H. (2008). *Takyîdu'l-İlm*. (thk. Sa'd Abdulgaffâr). Kahire: Dâru'l-İstikâme.
- . (2001). *Târîhu Bağdâd*. (thk. Beşşâr 'Avvâd). Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî.
- Bağdatlı İsmâil Paşa. (1951). *Hedîyyetu'l-Ârifîn*. İstanbul: Matbaatu Vekâleti'l-Meârif.
- Bâhilî, A. H. (1982). *Dîvânu Zirrumme Şerhu'l-Bâhilî Rivâyetu Sa'leb*. (thk. Abdulkuddûs Ebû Sâlih). Beyrut: Muessesetu'l-İmân.

- Bolelli, N. (2007). “Klasik Dönem Arap Şiirine Dair Önemli Kaynaklar ve Tesbitler I”. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Şarkiyat Mecmuası*. (11/2, 1-57).
- Brockelmann, C. (1937). *Geschichte der Arabischen Litteratur Erster Supplementband*. Leiden: Brill.
- Cevâd, A. T. (1992). “Me’âni’ş-Şi’r li-Ebî Osmân Saïd b. Hârûn el-Uşnândânî bi-Rivâyeti Ebî Bekr Muhammed el-Hasen b. Düreyd”. *el-Arab*. (27/1, 7-26).
- Cevâlikî, E. M. (1361). *el-Mu’arreb mine’l-Kelâmi’l-A’cemî ‘alâ Hurûfi’l-Mu’cem*. (thk. Ahmed Muhammed Şâkir). Kahire: Dâru’l-Kutubi’l-Misriyye.
- Cevherî, İ. (1995). *es-Sihâh*. (thk. Ahmed Abdulgafûr Attâr). Beyrut: Dâru’l-İlm li’l-Melâyîn.
- Cezerî, İ. (1995). *el-Lübâb fî Tehzîbi’l-Ensâb*. Bağdat: Mektebetu’l-Musennâ.
- Curcânî, A. (2009). *el-‘Avâmilü’l-Mie*. Beyrut: Dâru’l-Minhâc.
- Curcânî, E. (2006). *el-Vesâta beyne’l-Mutenebbî ve Husûmih*. (thk. Muhammed Ebu’l-Fazl İbrahim-Ali Muhammed el-Bicâvî). Beyrut: el-Mektebetu’l-Asriyye.
- Curcânî, S. Ş. (1983). *et-Ta’rifât*. Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye.
- Çiftci, A. (2016). “Hicri İlk Dört Asrın Önde Gelen Arap Dilbilimcileri Perspektifinden Harflerin Mahreçleri ve Sıfatlarının Değerlendirilmesi”. *Bilimname* (31/2, 131-180).
- Ebû Gurâre, Ö. H. (2024). “Şerhu’l-Uşnândânî fî Kitâbihî Me’âni’ş-Şi’r”. *Mecelletu’t-Terbevî*. (25, 668-678).
- Endelüsî, E. H. (1993). *el-Bahru’l-Muhît*. (thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd). Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye.
- Fârâbî, İ. İ. (1974). *Dîvânu’l-Edeb*. (thk. Ahmed Muhtar Ömer-İbrahim Enis). Kahire: Mecme’i’l-Lugati’l-Arabiyye.
- Ferâc, A. A. (2016). “el-Uşnândânî Saïd b. Hârûn Lugaviyyen”. *Mecelletu Kulliyeti’l-Benâti’l-İslâmiyye*. (15/4, 3285- 3462).
- Ferrâ, Y. Z. (1980). *Me’âni’l-Kur’ân*. (thk. Muhammed Ali en-Neccâr). Kahire: el-Hey’etu’l-Misriyyetu’l-‘Âmme.
- Fîrûzâbâdî, M. (2000). *el-Bulga fî Terâcimi Eimmeti’n-Nahv ve’l-Luga*. (thk. Muhammed el-Misrî). Dımaşk: Dâru Sa’d.

- . (1998). *el-Kāmûsu'l-Muhît*. (thk. Muhdammed Naîm). Dimaşk: Muessesetu'r-Risale, 1998.
- Gürkan, N. (2005). *Şiir ve Dil Arap Edebiyatı*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Halîl b. Ahmed. (1980). *Kitâbu'l-'Ayn*. (thk. Mehdi el-Mahzûmî-İbrahim es-Sâmerrâî). Bağdat: Dâru Hilâl.
- Hamâse, M. A. (2000). *en-Nahv ve'd-Delâle*. Kahire: Dâru'ş-Şurûk.
- Hamed, E. (2016). "el-Me'ânî ve Mefhûmuhâ fî Kitâbi Me'ânî'ş-Şi'r li'l-Uşnândânî". *Mecelletu'l-Kirâe ve'l-Ma'rife*. (172, 97-112).
- Hâtimî, E. A. (1979). *Hilyetu'l-Muhâdara*. (thk. Cafer el-Kettânî). Bağdat: Dâru'r-Reşîd.
- Hattâbî, E. S. (1983). *Garîbu'l-Hadîs*. (thk. Abdulkерim İbrahim). Mekke: ÜmmülKurâ Üniversitesi Yayınları.
- İbn Cinnî. (2006). *el-Hasâis*. (thk. Muhammed Ali en-Neccâr). Kahire: el-Hey'etu'l'Âmme li Kusûri's-Sekâfe.
- . (1954). *el-Munsif*. (thk. İbrahim Mustafa-Abdullah Emin). Kahire: İdâratu İhyâi't-Turâsi'l-Kadîm.
- İbn Düreyd. (1987). *Cemheretu'l-Luga*. (thk. Remzi Munir Ba'lebekkî). Beyrut: Dâru'l-'İlm li'l-Melâyîn.
- . (1984). *Ta'lik min Emâlî İbn Düreyd*. (thk. Mustafa es-Senûsî). Kuyvet: es-Silsiletu't-Turâsiyye.
- İbn Fâris. (1946). *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luga*. (thk. Abdusselam Muhammed Harun). Kahire: Dâru'l-Fikr.
- . (1993). *es-Sâhibî fî Fıkhi'l-Luga*. (thk. Ömer Fârûk et-Tabbâ'). Beyrut: Mektebetu'l-Meârif.
- İbn Hallikân. (1995). *Vefeyâtu'l-A'yân*. (thk. İhsan Abbas). Beyrut: Dâru Sâdır.
- İbn Hişâm. (1995). *Evdahu'l-Mesâlik*. (thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamid). Beyrut: el-Mektebetu'l-Asriyye.
- İbn Kuteybe. (1949). *Kitâbu'l-Me'ânî'l-Kebîr fî Ebyâti'l-Me'ânî*. (thk. Abdurrahman b. Yahyâ el-Yemânî). Dekken Haydarâbâd: Dâiratu'l-Maârifî'l-Osmâniyye.
- . (1955). *eş-Şi'r ve 'ş-Şu'arâ*. (thk. Ahmed Muhammed Şâkir). Kahire: Dâru'l-Meârif.
- İbn Manzûr. (1990). *Lisânu'l-'Arab*. Beyrut: Dâru Sâdır.

- İbnu'l-Enbârî. (1985). *Nuzhetu'l-Elibbâ fî Tabakâti'l-Udebâ*. (thk. İbrahim es-Sâmerrâî). Zerkâ: Mektebetu'l-Menâr.
- İbnu'l-Habbâz. (2007). *Tevcihu'l-Luma'*. (thk. Fâyiz Zekî). Kahire: Dâru's-Selâm.
- İbnu'l-Haddâd. (1978). *Kitâbu'l-Ef'âl*. (thk. Hüseyin Muhammed Şeref). Kahire: el-Hey'etu'l-Âmme.
- İbnu'l-Kıftî. (1986). *İnbâhu'r-Ruvât 'alâ Enbâhi'n-Nuhât*. (thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim). Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî.
- İbnu'n-Nedîm. (2010). *el-Fihrist*. (thk. Muhammed Ahmed). Kahire: el-Mektebetu't-Tevfikiyye.
- İbrahim İvaz Huseyn. (2006). *Dilâletu Hurûfi'l-Meânî fî Kur'âni'l-Kerîm Beyne's-Siyâk ve Tahdîdi'n-Nuhât*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Kahire Üniversitesi, Dâru'l-'Ulûm, Kahire.
- İsfahânî, E. F. (1995). *el-Egânî*. (thk. Semîr Câbir). Beyrut: Dâru'l-Fikr.
- İskenderî, A. (1935). “el-İştikâk min Esmâi'l-A'yân”. *Mecelletu Mecmai'l-Lugati'l-Arabiyye el-Melekî*. (1, 232-268).
- Kâlî, E. A. (1995). *el-Emâlî*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Kâsım b. Sellâm, E. U. (1988). “el-Esmâu'l-Muhtelifa li'ş-Şey'i'l-Vâhid”. *el-Garibu'l-Musannef*. 3/711-831. (thk. Muhammed el-Muhtar el-Ubeydî). Tunus: Dâru Suhnûn.
- Kâtip Çelebi. (1941). *Keşfu'z-Zunûn*. (haz. Mehmet Şerefettin Yaltkaya-Kilisli Rifat Bilge). Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî.
- . (2010). *Süllemu'l-Vusûl ilâ Tabakâti'l-Fuhûl*. (haz. Ekmeleddin İhsanoğlu). İstanbul: IRCICA.
- Kattan, A. N. (2022). “Zâhiratu't-Tenâvübi'-Delâlî li's-Sıyagi's-Sarfiyye fî Te'vîlâti'l-Mâtürîdî”. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. (22/2, 206-219).
- Kehhâle, Ö. R. (1957). *Mu'cemu'l-Muellifîn*. Beyrut: Muessesetu'r-Risale.
- Kimber, R. A. (1998). “al-Ushnândânî”. *Encyclopedia of Arabic Literature*. 2/797. (ed. Julie Scott Meisami and Paul Starkey). London: Routledge.
- Krenkow, F. (1924). “Abû 'Uthmân Sa'îd ibn Hârûn al-Ushnândânî, Kitâb Ma'ânî-sh-Shi'r”. *The Journal of The Royal Asiatic Society*. (133-135).

- Larsen, D. (2021). "Towards a Reconstruction of Abū Nasr al-Bāhili's K. Abyāt al-ma'ānī". *Approaches to the Study of Pre-modern Arabic Anthologies*. 37-83. (ed. Bilal Orfali-Nadia Maria El Cheikh). Leiden: Brill.
- Lugavî, E. T. (2009). *Merâtibu'n-Nahviyyîn ve'l-Lugaviyyîn*. (thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim). Beyrut: el-Mektebetu'l-Asriyye.
- Ma'lûf, S. A. (2004). "el-Uşnândânî, Ebû Osmân Saïd b. Hârûn". *Mevsûatu A'lâmi'l-Ulemâ ve'l-Udebâi'l-Arab ve'l-Muslimîn*. 2/68. (ed. Mahmûd Salih el-Câbirî). Beyrut: Dâru'l-Cil.
- Merzubânî, M. (1995). *el-Muvaşşah fî Meâhizi'l-'Ulemâ 'ale's-Şu'arâ*. (thk. Muhammed Hüseyin). Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- . (1976). *Eş'ârü'n-Nisâ*. (thk. Sâmi Mekki-Hilâl Nâci). Kahire: Âlemu'l-Kutub.
- . (1982). *Mu'cemu's-Şu'arâ*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Müneccid, M. N. (1997). *et-Terâdüf fî'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Beyrut: Dâru'l-Fikri'l-Muâsır.
- Müneccid, S. (1964). "Mukaddime". *Me'âni's-Şi'r*. (mlf. Saïd b. Hârûn el-Uşnândânî). Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Cedîd.
- Mütercim Âsım Efendi. (2014). *el-Okÿânûsu'l-Basît fî Tercemeti'l-Kâmusi'l-Muhît*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Necîb, M. S. (1985). *Mu'cemul-Mustalahâti'n-Nahviyye ve's-Sarfiyye*. Beyrut: Muessesetu'r-Risâle.
- Nehrevânî, M. (2005). *el-Celîsu's-Sâlihu'l-Kâfi ve'l-Enîsu'n-Nâsihu's-Şâfi*. (thk. Abdulkerim Sâmi). Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Ömer Ferrûh. (1981). *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî el-E'suru'l-'Abbâsiyye*. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn.
- Papoutsakis, N. (2009). *Desert Travel as a Form of Boasting: A Study of Dhu r-Rumma's Poetry*. Weisbaden: Harrasowitz Verlag.
- Rummânî, E. H. (1987). *el-Elfâzu'l-Müterâdifetu'l-Mütekâribe fî'l-Ma'nâ*. (thk. Fethullah Salih el-Misrî). Mansûre: Dâru'l-Vefa.
- Sadan, J. (2003). "Bakirelerin Saçları ve Yıldızlı Gökler-I -Betimleme Sistemi ve Me'ânî Rehberleri; İki Yazma Bağlamında Arap Şiirinin/Belagatının Pratik Yönü". (Ö. Kara, Çev.). *Nüşa*. (3/10, 63-81).
- Saïd el-Efgânî. (1958). "Mukaddime". *Şerhu'l-Ebyâti'l-Muşkileti'l-İ'râb*. (mlf. Hasen b. Esed el-Fârikî). Dımaşk: Matbaatu'l-Câmiati's-Sûriyye.

- Sancak, Y. (2003). "Eski Arap Şiirinde Benzerlikler Eşbâh ve Nezâ'ir". *Ekev Akademi Dergisi*. (7/16, 223-230).
- Sehâvî, A. (1999). *Sifru's-Se'âde ve Sefiru'l-İfâde*. Beyrut: Dâru Sâdır.
- Senûsî, M. (1984). "Mukaddime". *Ta'lik min Emâlî İbn Düreyd*. 5-67. (mlf. İbn Düreyd). Kuveyt: es-Silsiletu't-Turâsiyye.
- Sezgin, F. (1975). *Geschichte Des Arabischen Schrifttums GAS*. Leiden: E. J. Brill.
- Sîbeveyhi. (1982). *el-Kitâb*. (thk. Abdusselam Muhammed Harun). Kahire: Mektebetu'l-Hancî.
- Sîrâfî, E. S. (1955). *Ahbâru'n-Nahviyyîn el-Basriyyîn*. (Kahire: Matbaatu Mustafa Bâbî el-Halebî).
- . (2000). *Fevâitu Kitâbi Sîbeveyhi*. (thk. Muhammed Abdulmuttalib). Bağdat: Dâru'ş-Şuûni's-Sekâfiyye.
- . (2008). *Şerhu Kitâbi Sîbeveyhi*. (thk. Ahmed Hasen Mehdelî-Ali Seyyid Ali). Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Süyûtî, C. (1991). *Lübbü'l-Lübâb fî Tahrîri'l-Ensâb*. (thk. Muhammed Ahmed Abdulaziz-Eşref Ahmed Abdulaziz). Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- . (1998). *el-Müzhir fî 'Ulûmi'l-Luga*. (thk. Muhammed Ahmed Câdelmevlâ Bek vd.). Kahire: Mektebetu Dâri't-Turâs.
- Şâtîbî, İ. M. (2007). *el-Mekâsîdu's-Şâfiyye*. (thk. Muhammed İbrahim el-Bennâ). Mekke: Câmiatu Ummi'l-Kura.
- Tanâhî, M. M. (1988). "Mukaddime". *Kitâbu's-Şi'r ev Şerhu'l-Ebyâti'l-Muşkileti'l-İ'râb*. 1-120. (mlf. Ebû Ali el-Fârisî). Kahire: Mektebetu'l-Hancî.
- . (2002). *Fi'l-Luga ve'l-Edeb*. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî.
- Tehânevî. (1996). *Keşşâfu Istulâhâti'l-Funûn ve'l-'Ulûm*. (thk. Ali Dahrûc). Beyrut: Mektebetu Lubnan Nâşirûn.
- Temâm Hassân. (2009). *el-Beyân fî Ravâi'i'l-Kur'ân*. Kahire: Âlemu'l-Kutub.
- . (1994) *el-Lugatu'l-Arabiyye Ma'nâhâ ve Mebnâhâ*. ed-Dâru'l-Beyzâ: Dâru's-Sekâfe.
- . (2006). *Makâlât fî'l-Luga ve'l-Edeb*. Kahire: Âlemu'l-Kutub.

- Tenûhî, E. A. (1995). *Nişvâru'l-Muhâdara ve Ahbâru'l-Muzâkera*. (thk. 'Abbûd eş-Şâlicî). Beyrut: Dâru Sâdır.
- Tenûhî, İ. (1969). "Mukaddime". *Kitâbu Me'âni'ş-Şi'r*. 5-28. (mlf. Ebû Osmân Saîd b. Hârûn el-Uşnândânî). Dımaşk: Vizâratu's-Sekâfe.
- Tevhîdî, E. H. (1995). *el-Besâir ve 'z-Zehâir*. (thk. Vedâd el-Kâdî). Beyrut: Dâru Sâdır.
- . (1998). *es-Sadâka ve 's-Sadîk*. (thk. İbrahim el-Kîlânî). Beyrut: Dâru'l-Fikr.
- Tülücü, S. (1988). "Büyük Arap Şairi Zuheyr b. Ebî Sulmâ ve Tercüme-i Hâli ile İlgili Kaynak ve Tetkiklerin Tenkidi ve Değerlendirilmesi". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. (8, 165-181).
- Uşnândânî, E. O. (1922). *Kitâbu Me'âni'ş-Şi'r*. (thk. Halîl Merdem Bek-Muhammed Selîm el-Cündî-Ahmed Şâkir el-Kermî-Halim Demmûs-Abdullah en-Neccâr). Dımaşk: Cem'iyetu'r-Râbitati'l-Edebiyye.
- Yâkût el-Hamevî. (1995). *Mu'cemu'l-Buldân*. Beyrut: Dâru Sâdır.
- . (1993). *Mu'cemu'l-Udebâ*. (thk. İhsan Abbas). Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî.
- Yemânî, A. Y. (1984). "Mukaddime". *el-Me'âni'l-Kebîr fî Ebyâti'l-Me'âni*. 1-34. (mlf. İbn Kuteybe). Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Yerinde, Â. (2017). "Nahiv Kavramının Tarihi Arka Planı ve Terimleşme Süreci". *Şarkiyat Mecmuası*. (30, 209-259).
- Yıldız, H. D. (1989). "Ali b. Muhammed ez-Zencî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/413-414. İstanbul: TDV Yayınları.
- Zebîdî, M. M. (1997). *Tâcu'l-'Arûs*. (thk. Abdulfettah el-Hulv). Kuveyt: el-Meclisu'l-Vatanî li's-Sekâfe.
- Zeccâcî, E. K. (1987). *el-Emâlî*. (thk. Abdusselam Harun). Beyrut: Dâru'l-Cîl.
- . (1986). *Hurûfu'l-Me'âni*. (thk. Ali Tefvik el-Hamed). Beyrut: Muessesetu'r-Risâle.
- Zerkeşî, B. (1995). *el-Burhân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*. (thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim). Kahire: Dâru't-Turâs.
- Zeynî, T. M.-Hafâcî, M. A. (1955). "Mukaddime". *Ahbâru'n-Nahviyyîn el-Basriyyîn*. (mlf. Ebû Saîd es-Sîrâfî). Kahire: Matbaatu Mustafa Bâbî el-Halebî.
- Ziriklî, H. (2002). *el-A'lâm*. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn.

Zübeydî, E. B. (1973). *Tabakātu'n-Nahviyyîn ve'l-Lugaviyyîn*. (thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim). Kahire: Dâru'l-Meârif.

Structured Abstract

Ushnāndānī (died 256/870 [?]) was a linguist from Basra who was distinguished by his knowledge of lexicography, etymology and poetry. He met with leading scholars of Basra, took lessons from the linguists from that generation and their students, and was the teacher of Ibn Durayd. The only work by Ushnāndānī that has reached us is his book, *Kitāb Ma'ānī al-Shi'r*, written in *abyāt al-ma'ānī*. This study examines Ushnāndānī's work, *Kitāb Ma'ānī al-Shi'r*, from theoretical and methodological perspectives, aiming to determine its place specifically in the literature of *abyāt al-ma'ānī* and generally in the studies of Arabic language. This study, which falls under the category of qualitative research and uses content analysis, presents the conceptual framework of the term *abyāt al-ma'ānī* through the views of four literary critics, clarifies Ushnāndānī's life and scholarly personality through information found in both biographical dictionaries and linguistic/literary sources that refer to him, and analyzes his work, *Kitāb Ma'ānī al-Shi'r*, using a descriptive approach. This research is based on the hypothesis that the works on Arabic linguistic sciences showed a big diversity from the second half of the second century AH onwards. As a result, it has been determined that the earliest works on Arabic linguistic sciences were not limited to lexicography and grammar, that the literature of *abyāt al-ma'ānī* extends to the second half of the second century AH, that Ushnāndānī's *Kitāb Ma'ānī al-Shi'r* is the oldest work that has reached us in the field and it represents the old methodology in the writing *abyāt al-ma'ānī* and that it is referenced in some grammar sources as well as in works of literary anthology.

It is observed that the works related to the sciences of Arabic language showed diversity from the second half of the second century AH onwards. One of the categories included in these works is the works of “*abyāt al-ma'ānī*”. *Abyāt al-ma'ānī* refers to poetic verses that are difficult to understand at first glance, and it stands out not only for its use of unusual words but also for its use of metaphors, ambiguity, and allegories. It is significant that the literature of *abyāt al-ma'ānī* appeared at almost the same time as the grammatical and lexicographical studies, considering the death date of Mufaddal al-Dabbī (d. 170/786), the author of the first work in this field. It is known that Arabic poetry has been classified in many anthologies according to different categories such as region, tribe, poet, subject, and personal literary taste. Another category that should be included among these is the obscurity and difficulty of understanding the meaning. Indeed, it is observed that works of *abyāt al-ma'ānī* which bring together such fragments of poetry were compiled from early periods, just like other poetry collections.

Ushnāndānī's work, *Kitāb Ma'ānī al-Shi'r*, is the oldest surviving work in the literature of *abyāt al-ma'anī*, accepting the author's death date is 256 AH; however, if the author's death date is accepted as 288 AH, it ranks second after Ibn Qutayba's *al-Ma'ānī al-Kabīr*, considered one of the most important works in the field. In his book, Ushnāndānī followed the old method that relied heavily on linguistic interpretations and did not focus on classifying the subject. After presenting the Arabic usage and derivations of words in the selected poetic verses, he proceeded to explain what the poet meant. Containing significant linguistic material belonging to the genre of *abyāt al-ma'anī* in Arabic poetry, this work stands out as a source of language and literature with its chains of narrations and interpretations extending to figures such as Asma'ī, Abū 'Ubaydah, Akhfash, and Jarmī, and creates a significant sphere of influence through the narrations of Ibn Durayd and Sīrāfī. In addition, the work is remarkable for its references to some traditions and proverbs used by the Arabs during the pre-Islamic period, for containing certain words and linguistic forms not found in dictionaries, for explaining the reasons behind some linguistic usages (*ta'īl*), and for pointing out errors in the spelling of some verses.

As is clearly seen in his work, Ushnāndānī's scholarly aspect focuses on lexicography, poetry, literary narratives, and especially unusual words. Indeed, in biographical dictionaries, he is most often described as a linguistic scholar and narrator. However, it is also seen that he included some grammatical issues in his book; in some of these, he analyzed them using the views/terminology of the Basra School of grammar, and in others, those of the Kūfa School. This shows that although he was from Basra, he did not harbor any school of thought bias, and that he combined the views of two schools of grammar.

¹ Ushnāndānī için *Firūzābādī*'de Ebū Zekvān şeklinde bir künye yer almaktadır; ancak diğer kaynakların tamamı Ebū Osmān künyesinde ittifak halindedir (*Firūzābādī*, 2000, s. 146).

² Ushnā, Sa'id-i Mīsr'da bir karyenin adıdır (*Firūzābādī*, 1998, 1176; Mütercim Āsim Efendi, 2014, s. 6/5275).

³ Ushnāndānī'nin rivayette bulunduğu isimlerden biri de Basralı dilci, edib, şair ve râviye Ebū Abdırrahman el-'Utbi'dir (ö. 230/844[?]). Bk. (İbn Düreyd, 1984, s. 75; Zeccâcî, 1987, 233).

⁴ İbn Düreyd'in şu ifadeleri de Ushnāndānī'nin Ahfeş'ten rivayette bulunduğunu göstermektedir: "Ushnāndānī'nin şöyle dediğini işittim. 'Ahfeş, *dükkān* (دكان) kelimesinin *ekemetun dekkā*' (أكمة دكاء) ifadesinden müştak olduğunu söyledi (İbn Düreyd, 1987, s. 2/680)."

⁵ Kūrān (كران), Basra Körfezi'nde bir liman şehri olan Sīraf yakınlarındaki bir yerleşim birimidir. Bir edib ve ahbârî olarak anılan Kūrānî; Asmaî, Riyâşî, Ebū Hâtim es-Sicistânî ve bu tabakadaki isimlerden rivayetlerde bulunmuştur (Yâkût el-Hamevî, 1995, s. 4/444).

⁶ Aynı bilgi bir başka muhakkik tarafından da dile getirilmiştir (Tâhâ Muhammed ez-Zeynî-Muhammed Abdulmunim el-Hafâcî, 1955, s. 43).

- ⁷ İbnu'l-Enbârî, İbn Düreyd'in bu rivayetini alıntılamış ve *sâdik* (ثادق) lafzının bir at ismi olduğunu belirtmiştir (İbnu'l-Enbârî, 1985, s. 155). Sırtlana verilen isimlerden biri olan *cey'el* (جبال) lafziyle ilgili olarak benzer bir örnek için bk. (İbn Düreyd, 1987, s. 2/1170).
- ⁸ Uşnândânî'nin eserinin muhakkikleri onun birtakım kelimelere getirdikleri izahlarda “bu kelimenin bu anlamını sözlüklerde bulamadık” şeklinde kayıtlar düşmüşlerdir (Uşnândânî, 1922, s. 93).
- ⁹ İfade (جماعة من العلماء النحويين واللغويين ممن خلط المذهبين) şeklindedir (İbnu'n-Nedîm, 2010, s. 115).
- ¹⁰ Ebû Osmân Saîd b. Hârûn el-Uşnândânî, *Kitâbu Me'âni's-Şi'r*, thk. Halîl Merdem Bek-Muhammed Selîm el-Cündî-Ahmed Şâkir el-Kermî-Halim Demmûs-Abdullah en-Neccâr (Dimaşk: Cem'iyetu'r-Râbitati'l-Edebiyye, 1922).
- ¹¹ Ebû Osmân Saîd b. Hârûn el-Uşnândânî, *Kitâbu Me'âni's-Şi'r*, thk. Halîl Merdem Bek-Muhammed Selîm el-Cündî-Ahmed Şâkir el-Kermî-Halim Demmûs-Abdullah en-Neccâr (Dimaşk: Cem'iyetu'r-Râbitati'l-Edebiyye, 1922). Eserin diğer baskıları için bk. (Cevâd, 1992, s. 7; Bolelli, 2007, s. 49).
- ¹² Beyitler, kitapta yirmi birinci sırada yer almaktadır (Uşnândânî, 1922, s. 30-31).
- ¹³ Bağdâdî, elindeki nüshanın İbn Cinnî hattıyla ve üzerinde Ebû Ali el-Fârisî'nin İbn Cinnî için kendi eliyle yazdığı icazet olduğunu belirtmektedir (Bağdâdî, 1997, 10/18).
- ¹⁴ Meftah, Basra ile Vâsıt arasında bir yerleşim yeridir (Yâkût el-Hamevî, 1995, 5/163).
- ¹⁵ Krenkow'un tespiti kendisinden sonra Brockelmann ve başkaları tarafından da dile getirilmiştir (Brockelmann, 1937, 169; Kimber, 1998, 2/797).
- ¹⁶ 'Umâre b. 'Akîl b. Bilâl b. Cerîr (ö. 239/853). Abbasî döneminin ünlü şairlerindedir. Basra'da yaşamış, Abbasî halifelerini ve komutanların metheden kasideler yazmıştır. Basra'lı nahivcilerin kendisinden lügat aldıkları bir şairdir (Merzubânî, 1982, s. 247).
- ¹⁷ Sâd Sûresi, 38/75.
- ¹⁸ Mülk Sûresi, 67/4.
- ¹⁹ Müstevgir b. Rabîa b. Ka'b es-Sa'dî et-Temîmi. Muammerûn arasında zikredilen ve 320 veya 330 sene yaşadığı aktarılan cahiliye hakîm ve şairi (İbn Kuteybe, 1955, s. 1/384).
- ²⁰ 'Alak Sûresi, 96/15.
- ²¹ Mâide Sûresi, 5/13.
- ²² Ziyade olgusu bağlamında cümlenin temel anlamına (المعنى الأصلي) yapılan bir başka vurgu için bk. (Abdulkâhir el-Curcânî, 2009, s. 44).
- ²³ Yûsuf Sûresi, 12/31; Mücâdele Sûresi, 58/2.